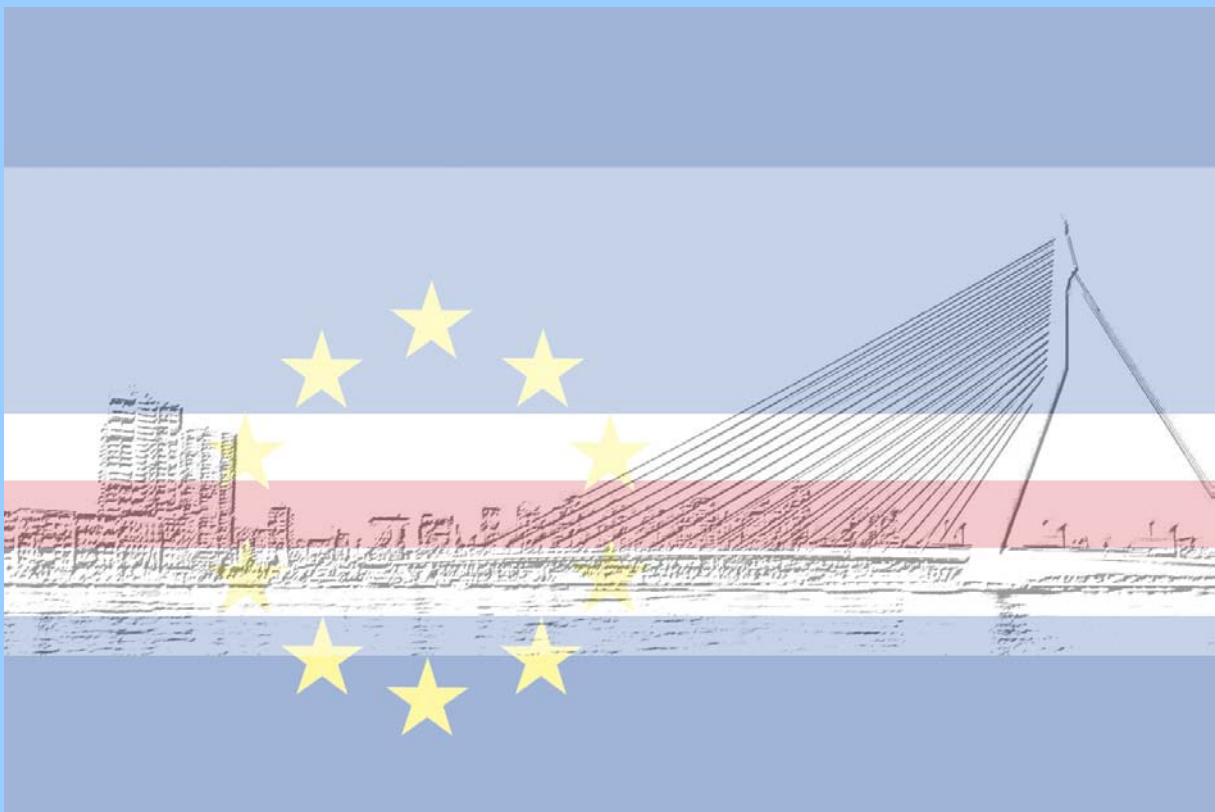

Wanneer sodade niet meer alles bepaalt

**Het veranderende transnationale bestaan van tweede
generatie Kaapverdianen in Rotterdam**

Door: Jaap Megens

Wanneer sodade niet meer alles bepaalt

Het veranderende transnationale bestaan van tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam

Jaap Megens (3153169)

Jaar: 2011

J.Megens@students.uu.nl

Begeleider: Rutger-Jan Scholtens

Inhoudsopgave

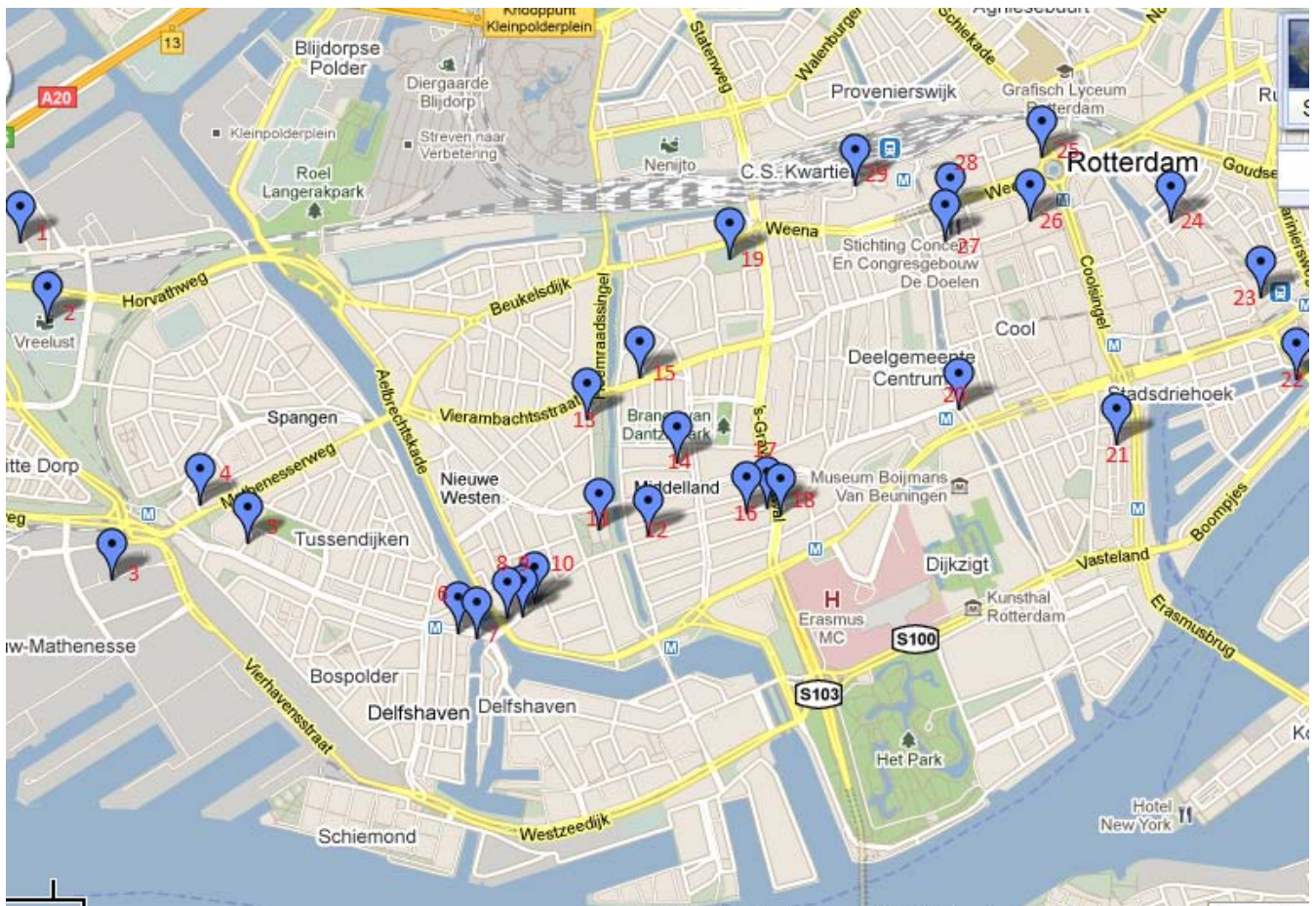
Voorwoord	4
Kaarten	
Onderzoekslocatie Rotterdam(-West)	5
De Kaapverdische eilanden	6
Inleiding	7
Hoofdstuk 1. De historische creatie van ‘Cabodam’.	
Een Nederlandse havenstad als thuishaven voor Kaapverdianen.	13
1.1 ‘Soort zoekt soort’ in het vestigingsland	15
1.2 Aanpassing en de tweede generatie	17
1.3 Afsluiting	19
Hoofdstuk 2. Op vakantie naar je roots.	
Het veranderende contact met Kaapverdië.	20
2.1 Vakanties en familiecontacten	21
2.2 Zakelijke contacten en de-transnationalisatie	24
2.3 Afsluiting	27
Hoofdstuk 3. ‘Ik ben in Kaapverdië’.	
Rotterdam als tiende bewoonde eiland van de archipel.	28
3.1 Cultureel hybriden op het tiende eiland	29
3.2 Feesten, voetbal en de kerk als ontmoetingsplekken	31
3.3 Afsluiting	37
Hoofdstuk 4. De tweede generatie als eerste generatie.	
Het betere leven verwezenlijkt.	39
4.1 Tussenpositie, meervoudige identiteit en thuisgevoel	40
4.2 Integratie en zelforganisatie	43
4.3 ‘De tweede generatie is de eerste generatie’	45
4.4 Afsluiting	46
Conclusie	48
Literatuurlijst	53
Bijlage 1. Samenvatting	56

Voorwoord

De keuze voor een onderwerp waar je je driekwart jaar in gaat verdiepen en dat je zeker tijdens de drieëneenhalve maand veldwerk de hele dag bezig houdt, is lastig. Nu, aan het einde van die driekwart jaar ben ik blij dat ik me heb gericht op (voornamelijk tweede generatie) Kaapverdianen in Rotterdam. Het was niet altijd gemakkelijk om aan mijn respondenten duidelijk te maken waar ik mee bezig was of wat ik wilde en ook het afspraken maken verliep niet altijd even soepel. Toch heb ik de onderzoeksperiode vooral als positief ervaren. Dit in de eerste plaats vanwege de leuke contacten, behulpzaamheid, openheid en gastvrijheid van veel Kaapverdianen in Rotterdam(-West). Hun houding zorgde er voor dat ik me snel thuis voelde bij m'n rondjes over de Middellandstraat of Nieuwe Binnenweg. Hoewel ik ben gebonden aan een maximum aantal woorden en moet letten op de theoretische onderbouwing, wil ik hier dan ook zo veel mogelijk het verhaal van de Rotterdamse Cabo's vertellen.

Ik kan jammer genoeg niet iedereen even uitgebreid citeren of beschrijven, maar allen die me te woord hebben gestaan in informele gesprekken of interviews wil ik via deze weg bedanken. In het bijzonder wil ik hier noemen: Rolanda Correia van de Onze Lieve Vrouwe van de Vrede parochie, FC Maense voorzitter Alcindo 'Zé' Monteiro, Nathaniël Gomes van kapsalon Tati, het personeel van Catering Livramento, CDS Music, kapsalon Soldier, stichting Avanço en Café Fantastique voor de gastvrijheid. Daarnaast wil ik Odette Lopes Cruz bedanken voor het vertalen en vinden van respondenten, en Fredson Claralima voor het meedenken en me op de hoogte houden van activiteiten. Verder ben ik dank verschuldigd aan mijn afstudeerbegeleider Rutger-Jan Scholtens die me al die maanden op een positieve en inspirerende manier heeft voorzien van feedback en adviezen. Ook bedank ik Robert Reijns en mijn moeder, Bep Massuger, voor het bijsturen van eerdere versies van mijn verhaal en mijn broer, Bart Megens, voor de hulp bij het maken van de voorpagina. Zonder al deze mensen waren mijn onderzoeksperiode en het schrijfproces een stuk minder voorspoedig verlopen.

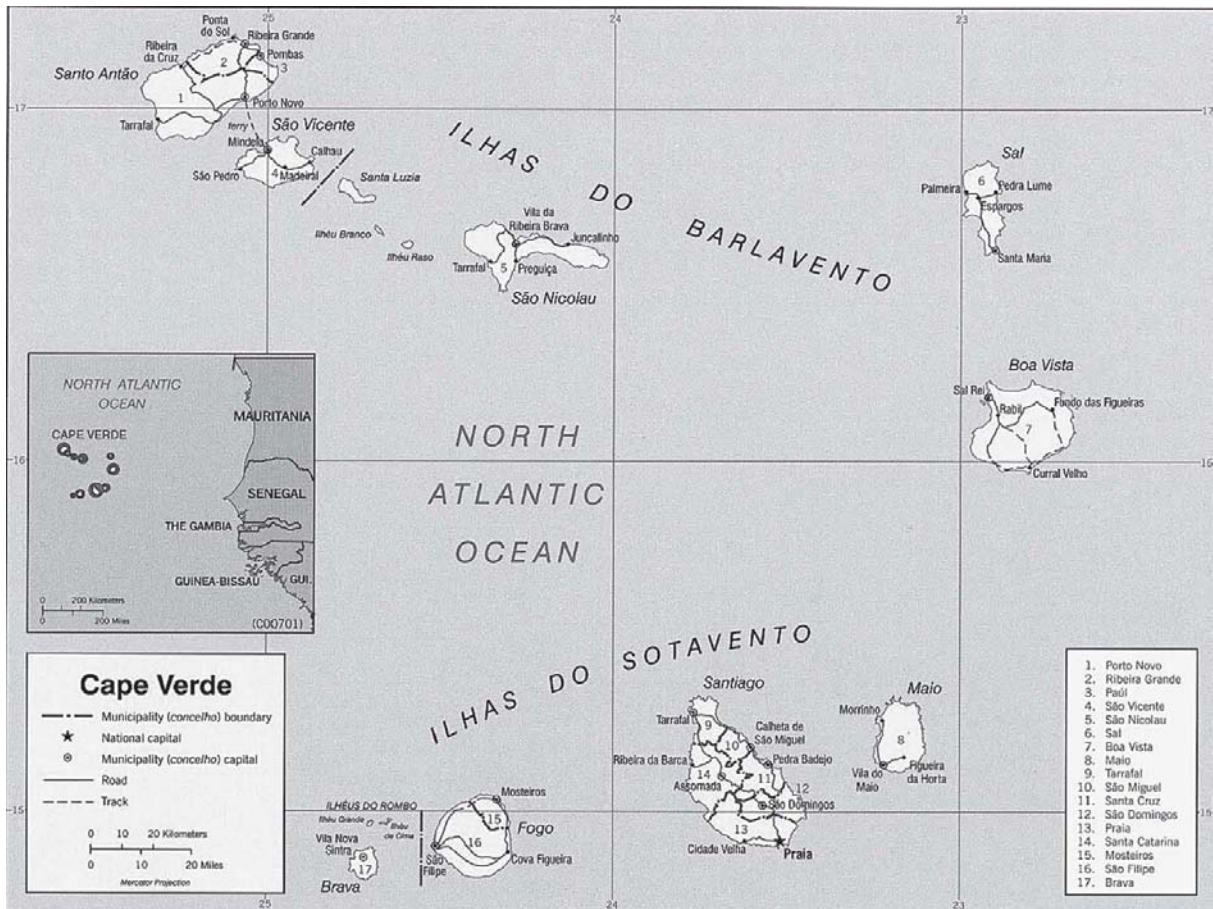
Onderzoekslocatie Rotterdam(-West)¹

1. Feestzaal Sunclub.
2. Voetbalclub FC Maense.
3. Feestzaal De Hooiberg.
4. Transport- en reisorganisatie CaboLux.
5. Onze Lieve Vrouwe van de Vrede parochie.
6. Kapsalon Tati.
7. Café Tapperij 't Kraantje.
8. Grand Café de Olijventuin.
9. Eettent Armação de Pera.
10. Cd-winkel CDS Music.
11. Heemraadsplein (Pracinha d'Quebrod).
12. Kapsalon Soldier.
13. Mijn appartement aan de Heemraadssingel.
14. Stichting Avanço.
15. Catering Livramento.
16. Cd- en sportkledingwinkel Spens Sports & Music.
17. Café Fantastique
18. Feestzaal Club Kristal.
19. Openbaar sportveld Henegouwerplein.
20. Terrasje Eendrachtplein.
21. Consulaat Cabo Verde.
22. Poppodium Waterfront.
23. Centrale Bibliotheek.
24. Café Dudok.
25. Cabo Verde Airlines (TACV) Rotterdam.
26. Discotheek Off Corso.
27. Concertzaal De Doelen.
28. Feestzaal Holland Casino Purple Lounge.
29. Feestzaal Groothandelsgebouw-Engels.

¹ Locaties waar ik actief onderzoeksactiviteiten heb uitgevoerd staan aangegeven in het kaartje. Het gaat hier om zowel specifiek Kaapverdiaanse plekken/voorzieningen als algemene interview- of feestlocaties. De voetbalcomplexen van NOC Kralingen (Rotterdam-Oost), waar in mei de Copa Caboverdiana is gespeeld, en Nieuw-Terbregge (Rotterdam-Noord), waar de Rotterdams Kaapverdiaanse selectie een oefenwedstrijd speelde tegen Jong Sparta, vallen buiten deze kaart.

De Kaapverdise eilanden²

Kaapverdië. De bovenwindse eilanden (ilhas do barlavento) Santo Antão, São Vicente, Santa Luzia, São Nicolau, Sal en Boavista en de benedenwindse eilanden (ilhas do sotavento) Maio, Santiago (met hoofdstad Praia), Fogo en Brava.

² De kaart van Kaapverdië is afkomstig uit Da Graça (2010: 7).

Inleiding

“I’ve been travelling across the globe, so many places to see and go. On my way to another show, still trying to get that dough. Life of nomads, travelling across the globe, wait until the day we blow. Go with the wind, going with the flow. It feels good to be back home. They say home sweet home, so I hop on a plane. Walk the same path as pops back in the days. On my bare feet, but there’s glass on the ground (ouch!). Gunshots going off, a terrible sound. Bullets more expensive than the gun itself. Inspiration is pain, we don’t seek for help. Leafs on the palm trees hanging like my dread locks. People don’t have hopes, every morning they get up. To work another day, just to get through the day. Just to get to the phase to fulfill another page. Lady at the market smiling, inside crying. Through the misery happy, cause the sun is shining. Through the misery happy, cause inside black diamonds. Exotic fruits on the beach, we’re kings your highness. Can’t even express in this song, don’t know where I belong or even if it’s good to be home.”³

Zanger/rapper GMB (Gery Mendes) leidt als tweede generatie Rotterdamse Kaapverdiaan het bestaan van een ‘nomade’, zo zingt hij. Op reis naar de roots van zijn vader vraagt hij zich af waar hij eigenlijk thuis hoort. Het is een logische vraag, evenals *nomads* een te begrijpen term is voor ‘het Kaapverdiaanse volk’ als geheel, omdat er door een lange migratiehistorie meer Kaapverdianen buiten Kaapverdië wonen dan in het land zelf (Batalha & Carling 2008: 19). Een studie vinden over Kaapverdianen die niet gaat over of verwijst naar die rijke migratiegeschiedenis van de archipel is lastig. De geografische ligging als Atlantische eilandengroep voor de westkust van Afrika, de Portugese koloniale overheersing en het lastige klimaat zijn belangrijke factoren (geweest) in die migratietraditie. Een traditie die Kaapverdianen ook in Nederland deed belanden, een enkeling al in de jaren vijftig en grotere aantallen vanaf de zestiger jaren. Meer dan een halve eeuw later leven meer dan 15.000 van de ruim 20.000 Cabo’s⁴ in Nederland in Rotterdam. In de havenstad zijn de 15.302 Kaapverdianen de vijfde groep na ‘de autochtonen’ (319.280), Surinamers (52.942), Turken (47.519), Marokkanen (39.708) en Antillianen (22.073)⁵. Ook binnen Rotterdam wonen Kaapverdianen vrij geconcentreerd bij elkaar. Bijna een derde van alle Kaapverdianen in Nederland woont in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven. In de daaronder vallende wijken Schiemond, Spangen en Bospolder⁶ is minimaal tien procent van de inwoners Kaapverdiaans. De meeste Kaapverdianen in Rotterdam, ook in deze buurten, leven in delen

³ Deze songtekst is van de track *Nomads* van GMB, afkomstig van zijn debuutalbum *This Is Not An Album, This Is A...Phase* uit 2007. Rotterdam: Naked Truth Records.

⁴ De term ‘Cabo’s’ is een wat populaire aanduiding voor de Kaapverdianen, vooral de jongeren in Rotterdam gebruiken deze benaming zelf veel. Ten behoeve van de leesbaarheid zal ik deze term ook gebruiken als synoniem van Kaapverdianen.

⁵ Deze cijfers komen van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS) Rotterdam (2011). In de gehanteerde CBS-telling ben je ‘autochtoon’ wanneer beide ouders in Nederland zijn geboren. Derde generatie Kaapverdianen vallen dus niet onder de ruim 15.000 Cabo’s die hier zijn geregistreerd.

⁶ Deelgemeente Delfshaven bestaat naast Schiemond, Spangen en Bospolder nog uit de wijken Delfshaven, Tussendijken, Oud-Mathenesse, Nieuw-Mathenesse, Nieuwe Westen en Middelland.

van de stad waar het merendeel van de bewoners niet-westerse migranten zijn (Carling 2008: 92-93). Deelgemeente Delfshaven heeft veel jonge inwoners van verschillende etniciteiten, zo leven onder meer de grootste groepen Marokkanen, Surinamers en Kaapverdianen van Rotterdam in dit deel van de stad.

Van de ruim 15.000 Kaapverdianen in Rotterdam hebben de meesten hun roots op de eilanden Santo Antão, São Vicente en Santiago. Kaapverdië⁷ bestaat uit tien grote en enkele kleine eilanden, die zijn onderverdeeld in twee groepen: de bovenwindse (Santo Antão, São Vicente, São Nicolau, Sal, Boavista en het onbewoonde Santa Luzia) en benedenwindse eilanden (Maio, Santiago, Fogo en Brava). Vanuit de koloniale tijd zijn de verschillen tussen die twee groepen benadrukt en uitgegroeid tot nog altijd bestaande generalisaties, waarbij de mensen uit de bovenwindse eilanden (de *sanpadjudus*) ‘geciviliseerd’, ‘Europeser’ en lichter van huidskleur zijn dan de *badius*, de donkere, meer ‘traditionele’, ‘Afrikaanse’ mensen van de benedenwindse eilanden (Batalha 2004: 79). Verderop in deze scriptie blijkt hoe deze verschillen onder tweede en derde generatie Cabo’s steeds minder belangrijk worden, omdat zij als Kaapverdianen geboren en getogen zijn in Rotterdam in plaats van op één van de tien eilanden.

Motivatie en hoofdvraag

De enige Kaapverdianen die ik een jaar geleden kende, waren enkele voetballers, hiphoppers en andere muzikanten. Het opvallende feit dat Kaapverdianen in Nederland een vooral Rotterdamse aangelegenheid zijn, was voor mij een eerste reden om meer te gaan lezen over die groep. Met hun verleden in de scheepvaart en de hechte familiebanden bij de Cabo’s is die concentratie in de Maasstad snel te verklaren. Over Kaapverdië of Kaapverdianen is onder de gemiddelde Nederlander buiten Rotterdam weinig bekend, dat durf ik na alle verbaasde reacties van de afgelopen driekwart jaar wel te beweren. Die verbazing was er ook onder mijn onderzoeksgroep zelf. Tijdens een vrijwilligersbijeenkomst in de Onze Lieve Vrouwe van de Vrede parochie begin maart vertelt Laizita (22)⁸ dat ze voor haar opleiding Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit eens een presentatie hield over Kaapverdianen. Men wist niet waar ze het over had. Ik kan me de mix van blij verbazing en trots in de ogen van Milton (28) nog goed voor de geest halen toen ik hem bij een toevallige ontmoeting op straat vertelde waar ik mee bezig was. Eerste generatie Kaapverdianen staan nog altijd bekend als ‘stille migranten’,

⁷ Zie het kaartje van de Kaapverdische eilanden op pagina 6.

⁸ De eerste keer dat ik respondenten opvoer, geef ik naast de voornaam de leeftijd en waar nodig andere bijzonderheden. Enkele respondenten zijn op verzoek geanonimiseerd.

de harde werkers die amper naar buiten treden en dus amper bekendheid genieten en voor weinig problemen zorgen, waarover meer in het vervolg van deze thesis. Hun zoons en dochters zien dat beeld (graag) veranderen.

Op die zoons en dochters, de tweede generatie, heb ik me gericht in dit masteronderzoek⁹. Jongeren of jongvolwassenen in een grote stad ten tijde van grote, snelle veranderingen en een overwegend onsympathiek klimaat richting migranten, waar ik in mijn bacheloronderzoek over hiphop in Rotterdam-Zuid ook deels mee bezig ben geweest, hebben mijn persoonlijke interesse. Enkele van de voor dat bacheloronderzoek gesproken hiphoppers hebben ook een Kaapverdiaanse achtergrond. Gezien de geringe (wetenschappelijke) studies/kennis over de Kaapverdianen in het algemeen en de tweede generatie in het bijzonder heb ik, na het lezen van enkele bronnen, voor die groep gekozen. Het is interessant om te zien hoe zij in hele andere omstandigheden dan de generatie van hun ouders de band met Kaapverdië en hun Kaapverdiaanse identiteit vormgeven. Om daar zicht op te krijgen, beantwoord ik in deze thesis de volgende hoofdvraag:

In hoeverre zijn de praktijken van tweede generatie Kaapverdianen (in de leeftijd van ongeveer 18 tot 38 jaar) in Rotterdam(-West) transnationaal te noemen?

Deze hoofdvraag heb ik onderverdeeld in vier deelvragen, waarmee ik aan de slag ben gegaan tijdens mijn veldwerk in Rotterdam. Met het beantwoorden van die deelvragen probeerde ik erachter te komen hoe een grote groep Kaapverdianen is gevormd in Rotterdam(-West), welke banden jonge Rotterdamse Cabo's onderhouden met de archipel en hoe zij in het dagelijks leven vormgeven aan hun Kaapverdiaanse identiteit. Wat betekent het bestaan als 'cultureel hybride' (Ghorashi 2006: 26-27) tweede generatie migrantenjongere of jongvolwassene nou eigenlijk voor Kaapverdianen in een snel veranderend Rotterdam? Door me op deze onderwerpen te richten, kan ik uiteindelijk een antwoord geven op de hoofdvraag.

Onderzoeksactiviteiten

Café Fantastique ziet er aan de buitenkant uit als een doorsnee kroeg, maar is een kleine Kaapverdiaanse bar aan de Nieuwe Binnenweg, waar ik op woensdagmiddag 9 februari wat onwennig voor de eerste keer de drempel over stap. Binnen is non-stop Cabo muziek te horen en hangt de vlag van de archipel aan de muur, evenals enkele posters die Kaapverdiaanse feesten aankondigen. Een handjevol mannen van middelbare leeftijd hangt aan de bar. Een enkeling groet me, terwijl de meeste gasten wat dromerig voor

⁹ Ik ben me ervan bewust dat ik met het spreken over 'de tweede generatie' of 'Kaapverdianen' in deze thesis onvermijdelijk ga generaliseren. Hoewel ik niet voorbij wil gaan aan het unieke van alle mensen, is dit ten behoeve van de leesbaarheid en om iets algemeen te kunnen stellen wel nodig. In de gevallen dat ik dat doe vertegenwoordigen die termen een meerderheid van de respondenten/tweede generatie Kaapverdianen, tenzij anders vermeld.

zich uit blijven staren met hun alcoholische versnapering voor de neus. Vaak wordt er minutenlang amper wat gezegd en is slechts de muziek en de meezingende barvrouw te horen. Ik drink m'n colaatje rustig op, maar voel me niet echt op m'n gemak. Terwijl ik zo goed mogelijk in me probeer op te nemen wat ik zie, vraag ik me al gauw af wat ik hier nou eigenlijk zit te doen. Mijn doelgroep is niet aanwezig en de aanwezigen lijken weinig aanstalten te maken om mij aan te spreken. Zij zullen zich helemaal wel afvragen wat ik daar in vredesnaam moet met m'n cola. Ik wil niet de indruk wekken dat ik ze in stilte bespioneer, maar evenmin durf ik meteen in geuren en kleuren uit de doeken te doen waar ik mee bezig ben. Minuten verstrijken en eigenlijk begin ik me ongewild steeds meer te gedragen als de Kaapverdiaanse mannen in het café. Met m'n handen om m'n glas geklemd zit ik aan de bar zwijgend voor me uit te kijken...

Onderzoek doen gaat lang niet altijd zoals je van tevoren verwacht. Café Fantastique ging ik binnen met het idee er gezellige gesprekken aan te knopen met de jongeren. Woensdagmiddag is daar niet het juiste moment voor en een Kaapverdiaanse bar niet de aangewezen plek. Voor jongeren is het geen hotspot, op een doordeweekse namiddag/avond zitten er een paar, op vrijdag en zaterdag tussen de tien en twintig. Gedurende de onderzoeksperiode blijf ik echter wel terugkeren in deze kroeg. Ik luister naar de muziek, praat met de eigenaar die vroeger in de haven heeft gewerkt en ook met de andere bezoekers knoop ik steeds vaker typische kroeggesprekjes aan over voetbal, feestjes en Rotterdam. Hoe vaker ik me laat zien, hoe meer mensen me begroeten als ik binnenkom. Hoewel ik mede door het vele gebruik van de Kaapverdiaanse taal in de kroeg het gevoel van vreemde eend in de bijt nooit geheel kwijtraak, begin ik me er langzaam maar zeker thuis te voelen, ondanks het feit dat ik de gesprekjes inhoudelijk weinig richting mijn onderzoeksonderwerpen krijg gestuurd. Ik gedraag me ook steeds meer als een vaste bezoeker die even komt relaxen: een drankje nuttigen, af en toe wat over koetjes en kalfjes praten en verder vooral zwijgen en nadenken. Met de genoemde hoofdvraag en deelvragen in mijn achterhoofd en met een open blik heb ik het veldwerk in Rotterdam verricht, waar ik van begin februari tot halverwege mei actief ben geweest. Al na een week of twee wordt duidelijk waar ik wel (en niet) moet zijn om bruikbare informatie te verzamelen, en gedurende het onderzoek ga ik me op steeds meer plekken thuis voelen, zoals in Café Fantastique. Met een woning in de wijk Middelland, die ik het grootste deel van de onderzoeksperiode ter beschikking heb gehad, zat ik voornamelijk in Rotterdam-West en het nabij gelegen centrum.¹⁰ Ik heb 23 lange interviews gehouden (tussen de 45 minuten en 135 minuten) en geparticipeerd en/of geobserveerd bij de voetbalclub, een

¹⁰ Zie voor alle onderzoekslocaties het kaartje op pagina 5.

toernooi en de voorbereiding van de Rotterdams-Kaapverdiaanse selectie op enkele voetbaltoernooien. Ook heb ik geparticipeerd en/of geobserveerd bij de migrantenparochie, Kaapverdiaanse feesten, een schouwburgconcert en een hiphopfeest. Op de verkiezingsdag voor Kaapverdië ben ik bij het consulaat geweest en ook heb ik een bijeenkomst bezocht over internationaal ondernemen in Kaapverdië. Daarnaast heb ik veel tijd rondgehangen op straat in Rotterdam-West, evenals in het park, in kapsalons, eettentjes, barretjes, (tropische) winkels en op het Heemraadsplein. Verspreid over al deze activiteiten heb ik veel informele gesprekken gevoerd.

Aan informatie geen gebrek, maar wel wil ik hier drie kanttekeningen plaatsen bij de onderzoeksactiviteiten en de data die deze hebben opgeleverd. Ten eerste zijn van de respondenten die je qua leeftijd zou indelen bij de tweede generatie, er enkelen geboren in Kaapverdië en op jonge leeftijd naar Nederland gekomen. Volgens de CBS-definitie zijn zij eerste generatie migranten, maar ik neem ze mee in mijn data en zal het waar nodig aangeven wanneer ik hen opvoer. Op Erics (23) antwoorden na waren er bij die groep verder geen opvallende antwoorden die afweken van wat officiële tweede generatie respondenten zeiden. Ten tweede heb ik vooral onderzoek gedaan vanuit plekken waar ik verwachtte dat Cabo's elkaar wel eens zouden kunnen ontmoeten. Dit heeft me veel contacten en informatie opgeleverd, maar het vertekent misschien het beeld van 'de gemeenschap' als geheel. Kaapverdianen die niets hebben met op hun etniciteit gebaseerde activiteiten of contacten ben ik zo namelijk amper tegengekomen. Op basis van de gevoerde gesprekken durf ik wel te beweren dat deze er ook niet veel zijn, maar toch. Ik ben niet meegegaan naar de kantoorbaan waar enkel contact met niet-Kaapverdianen is en ik ben ook niet naar uitgaansgelegenheden of voetbalclubs geweest die niet van oorsprong Kaapverdiaans zijn. Hierdoor kan het lijken alsof alles wat mijn onderzoeksgroep doet met Kaapverdië of het Kaapverdiaans zijn te maken heeft, wat niet het geval is. Sterker nog, de connectie met Kaapverdië zelf is vaak geheel afwezig, wat ik ook betoog in het vervolg van deze thesis. Het is een paradox; onderzoek doen naar transnationale praktijken om vervolgens te concluderen dat die activiteiten niet zo transnationaal zijn. De derde kanttekening ligt in het verlengde hiervan en is terminologisch van aard. In mijn onderzoek, dat vooral gericht is op het 'Kaapverdiaanse', schuilt het gevaar dat ik de cultureel hybride werkelijkheid neger terwijl ik die juist wil laten zien. Zoals zal blijken heb ik geen enkele intentie om de onderzoeksgroep in een soort diasporapositie te plaatsen, waarbij alleen de historische afkomst en transnationale verbindingen tellen. Dat zou simpelweg ook niet stroken met de verzamelde data. Dat ik de onderzoeksgroep consequent (Rotterdamse) 'Kaapverdianen' of 'Cabo's' noem en niet

‘(Kaapverdiaanse) Nederlanders’ of ‘Nederlandse Kaapverdianen’ is omdat de Kaapverdische herkomst (van de ouders) de basis is waarop ik mijn onderzoeksgroep heb bepaald, de groep zichzelf ook op z’n minst deels als Kaapverdiaans beschouwt en de nadruk op Nederland niet zou kloppen met Rotterdam als specifieke onderzoekslocatie en identificatielokaliteit.

Opbouw

Net als Gery Mendes gaan veel tweede generatie Cabo’s op reis naar Kaapverdië. De transnationale banden worden niet verbroken, al is de invulling zeker anders dan bij de daadwerkelijk gemigreerde oudere generatie. In deze thesis beschouw ik de vele activiteiten in het dagelijks leven van tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam en analyseer ik het transnationale karakter daarvan. De meeste activiteiten dienen nu vooral een lokaal doel hier in Rotterdam, ondanks het feit dat ze vaak een oorsprong hebben in Kaapverdië. Het is voor de Kaapverdiaanse jongvolwassenen een belangrijk deel van hun identiteit, maar deze is wel voornamelijk gericht op het leven en de toekomst in Nederland, zo zal blijken. In een Nederland waarin van migranten steeds meer een exclusieve focus op en loyaliteit aan ons land wordt verlangd (WRR 2007), is het relevant om te kijken hoe een groep, waar in het maatschappelijke en politieke debat niet veel aandacht voor is, de etnische identiteit (‘het Kaapverdiaanse’) vormgeeft in het dagelijks leven.

Thema’s die daarmee samenhangen komen aan bod in deze thesis. Zo is het thuisgevoel, waar GMB in zijn nummer mee worstelt (zie het begincitaat), belangrijk. Een thuisgevoel dat vaak bepaald wordt door de aanwezigheid van naaste familie en vrienden. In hoofdstuk 1 staat de migratie en historische creatie van Rotterdam als thuisstad voor Cabo’s centraal, gekoppeld aan theorie over je thuis voelen en *belonging*. De veranderende relatie met Kaapverdië komt aan bod in hoofdstuk 2, evenals het concept transnationalisme. Die veranderingen en afname in transnationale *praktijken* zijn vooral het gevolg van het leven dat de tweede generatie in Nederland heeft opgebouwd, waarbinnen transnationale *identificatie* (Batalha & Carling 2008: 27) wel een grote rol speelt. De op het eerste oog Kaapverdiaanse elementen in dat leven in Rotterdam behandel ik in hoofdstuk 3, waarin blijkt dat het samenzijn met familie en vrienden (vaak wel Cabo’s) belangrijker is dan de directe band met Kaapverdië. Het bestaan als ‘cultureel hybride’ jongvolwassenen en het hebben van een meervoudige identiteit in het multiculturele Rotterdam komen aan bod in het derde en vierde hoofdstuk. De problemen die daarmee gepaard gaan bespreek ik in hoofdstuk 4, dat gaat over de wens van tweede generatie Kaapverdianen om te blijven in de stad/het land waar ze al (bijna) hun hele leven wonen en waar ze de wens van de eerste generatie op een ‘beter leven’ in vervulling willen laten gaan.

H1. De historische creatie van ‘Cabodam’. Een Nederlandse havenstad als thuishaven voor Kaapverdianen.

Het is halverwege de jaren 50 van de vorige eeuw. Djunga de Biluca, die als een van de eerste Kaapverdianen in Nederland voet aan wal zette, loopt over straat in Rotterdam:

“Ik kwam een landgenoot tegen, en hij was arm. Deze Kaapverdiaan had geen geld voor eten of een dak boven zijn hoofd. Hij vertelde me echter dat hij terecht kon bij een Nederlands echtpaar dat hem opving. Deze mensen haalden hem binnen, omdat ze zeiden dat hun zoon op een schip zo goed was behandeld door een Kaapverdiaanse man. Nou, ik wilde wel eens weten wie die Nederlanders waren die mijn landgenoot onderdak boden, dus ik ging mee om kennis te maken. We zaten daar te praten en aan het eind kwam hun zoon binnen. Die kende ik wel, hij werkte met mij op een boot. Ik bleek de Kaapverdiaan te zijn die hun zoon zo goed had behandeld.”

In de jaren die volgen komen meer Kaapverdianen in het huis van het echtpaar Van Dijk wonen. Djunga zou later met hun dochter trouwen. Met hulp van onder andere Djunga proberen de eerste zeemannen hun weg te vinden in Rotterdam. Hij helpt ze bijvoorbeeld met het vinden van woonruimte, zoals in het pension dat zijn vriend Constantino Delgado opende in de Jan Kruijffstraat in de wijk Delfshaven.

De nu 82 jaar oude Djunga de Biluca was na de onafhankelijkheid de eerste consul van Kaapverdië in Rotterdam en hij heeft als pionier een iconische status onder de Rotterdamse Kaapverdianen. Zijn herinneringen weerspiegelen niet alleen het feitelijke begin van de vestiging in de havenstad van mensen uit de West-Afrikaanse eilandengroep, ze symboliseren ook het fundament van het thuisgevoel dat veel Cabo's vandaag de dag hebben in de Maasstad. Een thuisgevoel dat niet in de laatste plaats gebaseerd is op het sociale netwerk dat in de tweede helft van de vorige eeuw is opgezet door eerste generatie Kaapverdianen. “De eerste generatie is sowieso de basis van alle voorzieningen die er nu zijn”, aldus Vieira (28)¹¹. Ook Zico (27)¹² is goed op de hoogte van de historische ontwikkelingen die maken dat Kaapverdianen anno 2011 nog steeds dicht bij elkaar in Rotterdam(-West) leven:

¹¹ Vieira is een rapper uit Kralingen (Rotterdam-Oost), die tegenwoordig in Ommoord (Noord) woont. Vieira is zijn artiesten- en tevens familienaam.

¹² Zico is één van de respondenten die is geboren in Kaapverdië zelf (het eiland Santo Antão) en hij is op 4-jarige leeftijd naar Rotterdam gekomen.

“Stel je komt hier en je weet niet wat je moet verwachten. En dan ken je hier iemand die er al drie jaar zit, die snapt het al een beetje en neemt je op sleeptouw. Vervolgens neem jij de volgende weer op sleeptouw. Zodoende krijg je dat je echt naar elkaar toe trekt, want uiteindelijk...tja, je kent de taal niet. Iemand anders spreekt misschien drie woordjes Nederlands en die kan voor jou een brood gaan kopen.”

Wat Zico hier beschrijft past in een veel voorkomend proces, ook wel kettingmigratie of migratienetwerk genoemd, waarin migranten hun sociaal kapitaal inzetten om gemakkelijker hun weg te vinden in het land van aankomst (Castles 2002: 1150). Het heeft er volgens Odette (23) toe geleid dat Rotterdam-West met de tropische winkels, kapsalons en vele Cabo's vandaag de dag de oudere generatie(s) doet denken aan hoe het was in Kaapverdië. Daniel Lima do Rosário (49), die op 24-jarige leeftijd naar Nederland kwam en nu manager is van reis- en transportbureau CaboLux, bevestigt dit door te zeggen dat hij zich thuis voelt in Rotterdam mede omdat hij slechts honderd meter hoeft te lopen om alles te kunnen kopen wat hij in Kaapverdië ook at. Kaapverdianen in Rotterdam zijn onlosmakelijk verbonden met het westelijk deel van de stad. Een meisje dat ik aanspreek voor kapsalon Tati aan de Schiedamseweg en vertel over mijn onderzoek wil (zoals zo velen) weten waarom ik deze onderzoeksgroep heb gekozen. Ze beantwoordt haar eigen vraag met: “Je woont zeker in West.” De voorheen in Kralingen wonende Vieira kreeg op zijn middelbare school in West vroeger vaak plagerijtjes te horen, zoals ‘zijn er dan Cabo's in Kralingen?’ Zoals de in de inleiding genoemde cijfers aangeven, is het niet zo dat in West alleen maar Cabo's wonen of Kaapverdiaanse voorzieningen zijn, maar ze maken tussen de Surinaamse toko's, islamitische slagerijen en Turkse supermarkt duidelijk zichtbaar deel uit van multicultureel Rotterdam. Ga een paar minuten bij metrostation Delfshaven staan en je ziet geheid een blauw Cabo Verde petje voorbij komen op het hoofd van een eerste generatie Cabo. Niet ver daar vandaan ligt het Heemraadsplein, dat met *Pracinha d'Quebrod* ook een Kaapverdiaanse naam heeft. Volgens de uitleg van verschillende respondenten kwamen er vroeger veel Kaapverdiaanse zeemannen naar het plein om elkaar te ontmoeten. Aangezien deze vaak zonder geld zaten, kreeg het de naam ‘plein van zij die blut zijn’. Tegenwoordig is die ontmoetingsfunctie minder belangrijk, maar het jaarlijkse São João feest wordt er nog wel gevierd en het Heemraadsplein is een begrip voor veel Kaapverdiaanse Rotterdammers.

Het hierboven beschreven naar elkaar toe trekken, zoals Zico het noemt, heeft ook gevolgen voor de leefomgeving van tweede (en derde) generatie Kaapverdianen in de stad. Hij beschrijft hoe zijn ouders hem van jongs af aan meenamen naar bevriende Cabo's in de buurt,

waardoor er op den duur een hechte band ontstaan is tussen hem en de kinderen van die mensen. Vriendschappen van vijftien of twintig jaar zijn geen uitzondering voor hem en vele andere Kaapverdianen van de tweede generatie, zo geven ook Sergio (26), Samantha (24) en Alycia (21) aan. Laatstgenoemde zegt daarover:

“Dat is typisch Kaapverdiaans he. Als je eigenlijk geen familie bent, maar je diegene al zolang kent, dan noem je haar gewoon tante of je nicht. Ook uit respect voor de familieband die je eigenlijk toch onbewust creëert.”

De veel genoemde hechte familiebanden zijn vaak de reden dat ook de jongeren graag in de buurt blijven wanneer ze op zichzelf gaan wonen, waardoor de contacten gemakkelijker te onderhouden blijven. De vele Kaapverdiaanse contacten die de tweede generatie heeft zijn volgens Zico niet zozeer een bewuste keuze, maar een gevolg van de contacten waar de eerste generatie ze mee grootbracht.

1.1 ‘Soort zoekt soort’ in het vestigingsland

“We feel we belong to our culture, because it constitutes a home of natural embeddedness and unthinking attachment – familiarity *tout court*” (Hedetoft & Hjort 2002: xi).

In bovenstaand citaat vatten Hedetoft & Hjort (2002) uitspraken van filosoof Judith Lichtenberg samen. Een citaat dat goed het irrationele element van cultuur bevat. We hebben het idee bij een cultuur te horen juist omdat die cultuur (wat daar ook onder moge vallen) zorgt voor een verbondenheid waar we niet over na hoeven te denken. Sommige zaken zijn zo vanzelfsprekend dat ze niet bedacht hoeven worden. Dat vanzelfsprekende, en daardoor irrationele, is er vaak niet bij een eerste generatie migrant die zich in een ander land vestigt, hetgeen invloed heeft op de ervaring van een thuisgevoel.

“To be ‘at home’ is to occupy a location where we are welcome, where we can be with people very much like ourselves. But what happens to the idea of ‘home’ for migrants who live far from the land of their birth? How might their travels impact upon the ways ‘home’ is considered?” (McLeod 2000: 210)

Pogingen om het oude thuis zo veel mogelijk te reconstrueren of toch in ieder geval om te gaan met mensen met een soortgelijke achtergrond zijn voor die eerste generatie vaak een

zeer bewuste keuze (Hannerz 2002: 223). Dit gebeurt niet alleen om het gemis van thuis op te vangen, maar ook vanwege praktische voordelen in het land van aankomst, zoals hulp bij het vinden van werk of woonruimte. Daarnaast speelt ook het enorme verlangen mee om ergens bij te horen en je verbonden te voelen met anderen. Dit streven naar affectieve bindingen vormt een psychologische basis voor sociale contacten en betrokkenheid bij anderen en de leefomgeving. Omdat de eigen etnische gemeenschap vaak van jongs af aan al zorgt voor warmte en steun, en daarmee bijdraagt aan het gevoel dat je ergens bij hoort, is de eerste oriëntatie van migranten vaak gericht op die eigen etnische groep (Verkuyten 2010: 53). Het zijn logische verklaringen voor het patroon van ‘soort zoekt soort’, zoals Scheffer (2007: 77) dat signaleert voor vele migrantengroepen binnen en buiten Nederland.

Waar Kaapverdianen in Scheffers (2007) werk geen expliciete aandacht krijgen – het migrantenvraagstuk in Nederland gaat toch vooral over mensen uit Marokko en Turkije – is Nederland vanuit deze groep mensen geredeneerd wel een heel belangrijk land van aankomst. Rotterdam, waar veel Kaapverdianen vanaf ongeveer 1960 werk zochten en vonden in vooral de scheepvaartindustrie, vormde een belangrijke (tussen-)stop als migratiebestemming. Vanwege de geografische ligging is de geschiedenis van Kaapverdië er sowieso een van vele connecties met andere plaatsen. Die connecties werden lange tijd gevormd door de slavenhandel van de Portugese kolonisator, waardoor naast natuurlijke hulpbronnen ook mensen als product circuleerden tussen de eilanden, de Afrikaanse kust, Europa, de Amerika's (voornamelijk Brazilië) en de Cariben (Batalha 2004: 22). Ook na afschaffing van de slavernij bleven de Kaapverdianen vaak het buitenland opzoeken, veelal door het gebrek aan genoeg vruchtbare landbouwgrond of andere natuurlijke hulpbronnen in het eigen land, wat in combinatie met het klimaat om de zoveel jaar leidde tot droogte en hongersnood. Verschillende migratiegolven hebben geleid tot grote aantallen¹³ Kaapverdianen in Portugal (80.000), Frankrijk (25.000), Verenigde Staten (100.000), enkele Afrikaanse landen als Angola (45.000) en Senegal (25.000), en natuurlijk in Nederland (18.000). De oriëntatie op migreren is een ‘habitus’ voor Kaapverdianen (Akesson 2004: 172) en zij die uit Kaapverdië vertrekken worden niet gezien als mensen die het land in de steek laten, maar als voortzetters van een traditie waarin eerdere generaties Kaapverdianen hen zijn voorgedaan (Akesson 2008: 279). Binnen die traditie past ook het hevige verlangen om uiteindelijk terug te keren naar Kaapverdië. Dat verlangen moeten we beschouwen in het licht van *sodade*, een

¹³ Deze aantallen, gebaseerd op cijfers uit Carling (2003), zijn allerminst zeker. Dit vanwege de verschillende manieren van definiëren en registreren van de etniciteit van inwoners in de verschillende landen. Vooral de Amerikaanse cijfers zijn een schatting, aangezien de officiële telling en schattingen van *community leaders* nogal verschillen.

belangrijke Kaapverdiaanse term die zoiets betekent als ‘hevig verlangen’ of ‘nostalgie’ en refereert aan de mix van droefenis en plezier bij het denken aan mensen of plaatsen ver weg. Akesson (2004: 79) schrijft dat “living the vida boa (good life) after having returned to the homeland is represented as the ‘happy end’ of the migration cycle.” Volgens Hedetoft & Hjort (2002: vii) is “home where we *feel* we belong”. Voor de eerste generatie Kaapverdianen is *belonging* in twee te delen: *being* en *longing*. Ze zijn in Nederland, maar verlangen naar Kaapverdië. Veel tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam geven aan dat hun ooit gemigreerde ouders inderdaad zeggen terug te willen keren naar Kaapverdië. Echter, gewenning aan het leven in Nederland en vooral de aanwezigheid van de (klein-)kinderen in ons land maken dat de terugkeerwens steeds vaker een remigratiemythe blijkt te zijn. Ook voor de moeder van Melody (23) geldt dat:

“Ik denk wel dat ze eerst zoiets had van als de kinderen een beetje groot zijn, dan gaan we gewoon terug. Maar ja, dan ziet ze dat we naar school gaan en dat we het echt naar onze zin hebben hier en dan is het moeilijk om je kinderen echt daar naartoe mee te nemen. Ik ben ook blij dat ze dat niet heeft gedaan.”

1.2 Aanpassing en de tweede generatie

Het stereotype beeld van de eerste generatie Cabo’s in Rotterdam is dat van een groep mensen die hard werkt of heeft gewerkt om een ‘beter leven’ voor de jongere generatie mogelijk te maken. Dit beeld is bekend bij Kaapverdianen van verschillende generaties en niet-Kaapverdianen, en keert terug in verscheidene studies naar deze groep in Rotterdam (bijvoorbeeld Strooij 2000 en Batalha & Carling 2008). Aanvankelijk wilden de immigranten zelf dus uiteindelijk weer naar hun eilandengroep terugkeren. Die focus op werken en de remigratiewens zorgden ervoor dat veel Kaapverdianen zich niet duidelijk lieten zien in Rotterdam, wat ze de bijnaam ‘stille migrant’ opleverde. Kort gezegd waren Cabo’s harde werkers waar je verder geen last van had en die je niet hoorde. Het wekt geen verbazing dat ze daarmee lange tijd een positief gewaardeerde groep zijn in Nederland waar “in de politieke cultuur de verleiding van vermijding volop aanwezig is” (Scheffer 2007: 194). Of er van daadwerkelijke ‘integratie’ sprake was in de zin van contacten hebben met andere etniciteiten en het beheersen van de Nederlandse taal, valt te betwijfelen. Onder andere Leo (31) en Rolanda (35) geven aan hoe (één van) hun ouders nauwelijks actief waren in de samenleving naast het werken. Toch is een ander onderdeel van de Kaapverdiaanse migratie-ideologie het idee dat ze zich goed kunnen aanpassen aan nieuwe sociaal-culturele omstandigheden

(Carling & Akesson 2009: 132). De historische verklaring daarvoor zou liggen in de gemixte herkomst van de Kaapverdianen, die zowel Afrikaanse als Europese (Portugese) roots hebben. Bij de Portugese ontdekking van Kaapverdië in 1460¹⁴ waren de eilanden namelijk onbewoond en de bevolking van de archipel is dan ook een mix van Portugezen en Afrikaanse slaven. Ook Djunga de Biluca noemt de gemengde cultuur van Kaapverdianen in één zin met het vermogen om aan te passen. Rolanda, die werkt voor de Onze Lieve Vrouwe van de Vrede (migranten)parochie in de wijk Tussendijken, laat het aanpassingsgedrag zien aan de hand van een voorbeeld uit de kerk:

“In november werd een viering vanuit de parochie live uitgezonden op televisie en ik was verbaasd dat het koor heeft gezongen zonder te bewegen. Ze stonden echt stil en ik vond dat raar. Ik zei dat tegen m'n zusje en die reageerde: 'ja, maar dat komt omdat die dirigent had gezegd 'beweeg niet, beweeg niet, want heel Nederland kijkt.' Dat was een beetje jammer, want ze hadden expres ons uitgekozen om uit te zenden als een migrantenparochie waar het een beetje anders gaat. Van dat gezellige, en wat doen we? We gaan ons gelijk aanpassen. 'Nee, we zitten stil, we bewegen niet.' Daaraan was te zien hoe snel wij ons kunnen aanpassen. Haha, ik vond het grappig, maar tegelijkertijd ook jammer.”

Aanpassing of integratie moet volgens Djunga niet gelijk staan aan het verliezen van de Kaapverdiaanse cultuur of identiteit. Het was tijdens de onafhankelijkheidsstrijd in de jaren '50, '60 en '70 dat hij van leider Amílcar Cabral¹⁵ de opdracht kreeg zich te concentreren op het bewaken van 'de Kaapverdiaanse cultuur' onder de migranten in Rotterdam. “Want anders ben je straks vrij en onafhankelijk, maar heb je geen identiteit. Zonder cultuur ben je niks.” Djunga werkte mee aan het tijdschrift *Nos Vida* (Ons leven), waarin geschreven werd over strijdkracht, hongersnood, problemen in Kaapverdië en over de cultuur. Hoe die Kaapverdiaanse cultuur of identiteit ook gedefinieerd wordt, Kaapverdiaanse elementen zijn er genoeg in Rotterdam. De oproep tot behoud van die cultuur is ook 36 jaar na de onafhankelijkheid in 1975 niet aan dovemansoren gericht wat betreft de Cabo's in Nederland. Zonder twijfel vult de tweede generatie het Kaapverdiaanse in het dagelijks bestaan anders in

¹⁴ Ik ben me ervan bewust dat ik hier een Eurocentrisch perspectief heb. Er zijn namelijk wel aanwijzingen dat vóór de Portugezen al West-Afrikanen of andere volken de Kaapverdise eilanden hebben bereikt, maar echt bewijs is er weinig. Over het algemeen zijn de Portugees Diogo Gomes en de onder Portugese vlag varende Italiaan António da Noli beschouwd als de 'ontdekkers' van tenminste enkele eilanden (Batalha 2004: 18-19).

¹⁵ De ingenieur Amílcar Cabral leidde de onafhankelijkheidsstrijd in Guinee-Bissau en op de Kaapverdise eilanden. Hij was de oprichter van de *Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde* (PAIGC). In 1973 is hij om het leven gebracht, een paar jaar voor de onafhankelijkheid van beide landen.

dan hun ouders – over die generatieverschillen meer in de komende hoofdstukken – maar elke respondent voelt zich op z'n minst deels Kaapverdiaans. Dat gevoel is in de praktijk van het dagelijks bestaan in Rotterdam vergelijkbaar met de verbondenheid waarover niet nagedacht hoeft te worden, zoals hiervoor beschreven door Hedetoft & Hjort (2002). De aanwezigheid van een uitgebreid netwerk van Kaapverdiaanse contacten, de ontmoetingsplekken, voorzieningen en evenementen, in eerste instantie vaak ooit geïnitieerd door de eerste generatie, maakt het Kaapverdiaans zijn in Rotterdam (en zeker in West) een vanzelfsprekendheid; de *unthinking attachment* die de stad tot een thuis maakt van veel Kaapverdianen.

1.3 Afsluiting

In dit eerste hoofdstuk is de ontwikkeling geschetst van Rotterdam als aanmeerhaven voor de eerste Kaapverdiaanse zeelieden tot thuisstad voor duizenden Cabo's. De focus van deze thesis is niet dit historisch proces, maar het vormt wel de basis van de huidige leefomgeving van tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam. In het vervolg richt ik me op de leefwijze van die tweede generatie die veel 'Cabo elementen' bevat, maar desondanks (of misschien wel juist daarom) steeds minder transnationaal is. De Kaapverdiaanse migratietraditie, het aanmeren in Rotterdam, het opbouwen van een netwerk in vooral het westen van de stad, het opzetten/gebruiken van een infrastructuur waardoor er ruimte is voor Kaapverdiaanse activiteiten en voorzieningen, het verdienen van geld met hard werken en het opstarten van organisaties, het heeft allemaal bijgedragen aan de creatie van 'Cabodam'. Voordat in hoofdstuk 3 en 4 de Rotterdamse werkelijkheid wordt behandeld, komen in het volgende hoofdstuk de transnationale praktijken aan bod in de vorm van direct contact met de archipel, wat ook de tweede generatie Kaapverdianen nog veel heeft. De te bespreken vakanties, familiebezoekjes, geld- en goederenzendingen en culturele/muzikale uitwisseling laten zien hoe het transnationaal contact verandert, maar zeker niet verdwijnt.

Hoofdstuk 2. Op vakantie naar je roots. Het veranderende contact met Kaapverdië.

“Waar ik aan denk bij het land Kaapverdië?...het is heel raar omdat ik hier in Rotterdam geboren ben, maar ik denk dan echt aan thuis. Echt heel raar, maar het is voor mij echt zo.” (Laizita)

“Ik zeg ‘dit is thuis’, Nederland, Rotterdam... Dit is mijn thuis en Kaapverdië is vakantie voor mij.” (Rolanda)

De in het vorige hoofdstuk beschreven ontwikkeling van Rotterdam tot thuishaven voor veel Kaapverdianen betekent niet dat de banden met de Kaapverdise eilanden verbroken worden. Zelfs voor een geboren en getogen Rotterdamse als Laizita kan de archipel voelen als een thuis. Sowieso voelen mensen zich steeds vaker thuis op verschillende plekken in de wereld, wat Hannerz (2002: 220) *biterritorialization* of *multiterritorialization* noemt. De relatie van de tweede generatie met het land van ‘herkomst’ is echter wel aan veranderingen onderhevig, wanneer je het vergelijkt met de daadwerkelijk gemigreerde oudere generatie. Zo is Kaapverdië voor de tweede generatie in toenemende mate een vakantieland in plaats van echt een thuis. In tegenstelling tot de in hoofdstuk 3 te bespreken dagelijkse realiteit in Rotterdam, is dit directe contact met Kaapverdië wel transnationaal te noemen. Transnationalisme is volgens Basch (et al. 1994: 7) te zien als de processen waardoor immigranten *multi-stranded* sociale relaties vormen en onderhouden die de samenlevingen van oorsprong en vestiging verbinden. Transmigranten zijn hierbinnen de personen die acties ondernemen, beslissingen maken en identiteiten ontwikkelen die ingebed zijn in netwerken van relaties die hen tegelijkertijd verbinden met twee of meer natie-staten. Voor de tweede generatie is van vestiging natuurlijk geen sprake, maar afgaande op Rotterdam als thuishaven (in hoofdstuk 1) en de uitspraak van Laizita hierboven over Kaapverdië als thuis kun je deze groep wel binnen de definitie van ‘transmigranten’ en ‘transnationalisme’ van Basch (et al. 1994) plaatsen. Echter, die verbinding van twee natie-staten is in het dagelijks leven voor veel tweede generatie Cabo’s in Rotterdam niet zo belangrijk. In hoofdstuk 3 wordt duidelijk dat er vooral sprake is van transnationale identificatie, namelijk het behoud van een identiteit die gelinkt is aan het land van oorsprong, en in veel mindere mate van transnationale praktijken, wat activiteiten zijn die migranten direct verbinden met mensen in het land van oorsprong (Batalha en Carling 2008: 27). De meeste transnationale praktijken die er wel zijn onder de

tweede generatie hangen samen met vakantie en familiecontacten, en deze komen aan de orde in het vervolg van dit hoofdstuk.

2.1 Vakanties en familiecontacten

Terwijl ik een break neem van de decibellen in de danszaal tijdens het gezellige Cha da Igreja feest, raak ik aan de praat met Nathalie, een meisje uit West wier ouders uit de streek Cha da Igreja op het eiland Santo Antão komen. Ze wijst me de tafel aan die vlakbij ons staat, waar allemaal familie van haar zit van verschillende generaties. Een iets oudere dame komt aangelopen en met een innige knuffel begroet ze Nathalie. “Zij is net terug uit Cabo.” Voor een andere meid houden ze de Cabo-ganger verstopt achter de tafel. Wanneer de twee elkaar toch zien, schreeuwen ze het uit. Het gegil overstijgt de dreunen uit de feestzaal. “Ze is lang weg geweest zeker”, merk ik op. “Twee weken”, zegt Nathalie, “maar die twee zijn altijd samen.”¹⁶

Deze gebeurtenis is exemplarisch voor de nog immer bestaande en door velen belangrijk gevonden banden met Kaapverdië. Gesprekken over reizen naar ‘Cabo Verde’ vinden plaats tijdens activiteiten en ontmoetingen in Rotterdam en iedereen kent altijd wel iemand die er op dit moment een vakantie doorbrengt of bij familie op bezoek is, dat geldt ook voor de kinderen van de immigranten. Vertovec (2009: 76) omschrijft de transnationale activiteiten van die tweede generatie in het algemeen als volgt:

“Recent research suggests that there are patterns of intensive transnational activism at particular life-stages among the second generation. Further, and not surprisingly, there appears to be a considerable variety of patterns and kinds of transnationalism among different groups of second-generation youth. In each case the interplay is apparent of parents’ transnational habitus, an array of local conditioning factors, and second-generation youth’s own hybrid or multicultural habitus.”

De belangrijkste redenen van veranderend contact met Kaapverdië staan in de laatste zin van dit citaat: ten eerste transnationaal gedrag van de ouders, ten tweede lokale omgevingsfactoren en ten derde de eigen hybride, multiculturele *habitus* van de jongere generatie. Dit heeft allemaal invloed op iemands sociale identiteit en positionering in het dagelijks bestaan. Onderdeel van dat hybride bestaan is het gegeven dat de meesten kinderen

¹⁶ Op zaterdag 2 april heb ik in Groothandelsgebouw-Engels in het centrum van Rotterdam het Cha da Igreja feest bezocht. Het feest is georganiseerd door mensen die hun roots hebben in de streek Cha da Igreja op het eiland Santo Antão en draagt daarom ook die naam.

zijn van in Nederland wonende Kaapverdiaanse ouders. De meest directe familie leeft in Nederland en niet op de West-Afrikaanse eilandengroep. Dit heeft tot gevolg dat contact met Kaapverdië minder noodzakelijk is om banden te onderhouden met de meest naaste familieleden. Natuurlijk zijn er nog wel familieleden daar, vaak ooms, tantes, neven en nichten, een opa of oma, en soms één van de ouders of een (half-)broer of (half-)zus, al woont het merendeel in Nederland. De tweede generatie Rotterdamse Cabo's bezoeken die directe familie tijdens elke vakantie die ze in Kaapverdië doorbrengen, maar de invulling van die reizen is anders dan bij de generatie van de ouders, zoals ook Idovanio (21) aangeeft:

“Ik ben nog jong en ben vooral aan het genieten. Ik ga wel langs familie, maar niet net als m'n ouders die echt iedereen bezoeken in Kaapverdië. Bij m'n oma en m'n tantes gaan we wel langs, maar ik ben meer aan het genieten en daarvoor ga ik naar het strand, je hebt meestal wel van die strandfeestjes, wat drinken met m'n neven, voetballen. Mezelf een beetje vermaken, echt vakantie vieren.”

Op een enkeling na zijn alle tweede generatie Cabo's die ik heb gesproken al wel eens naar Kaapverdië geweest. Sommigen meerdere keren per jaar, de meesten gaan ongeveer eens in de twee jaar, vaak al bepaald door wat ze gewend zijn uit de jeugdijaren, toen ze meegingen op vakantie met de ouders. De invloed van de transnationale *habitus* van de ouders, die Vertovec (2009) noemt in bovenstaand citaat, is hier duidelijk. Ook nu de jongeren inmiddels volwassen zijn gaan ze vooral naar het eiland waar de ouders vandaan komen. Vaak heeft vader, moeder, opa of oma nog een huis daar waar ze gebruik van kunnen maken. Toch geeft een aantal respondenten aan ook naar andere eilanden te gaan, zoals Pedro (25)¹⁷ die aan zijn verblijf op Santo Antão vaak een weekje São Vicente plakt, “omdat alle jongens van Rotterdam daar dan zijn.” Deze trend signaleert ook Eloisa Gomes, manager van TACV (Cabo Verde Airlines) Rotterdam. De alledaagse omgang van jonge Kaapverdianen in Rotterdam zorgt voor veel meer contacten die niet gebaseerd zijn op eilandafkomst, hetgeen weer invloed heeft op de reizen naar die eilanden toe. Dat is de invloed van de multiculturele leefomgeving op transnationale praktijken, waar Vertovec (2009) in het citaat over transnationalisme al over spreekt. Met vrienden uit Rotterdam elkaars eilanden bezoeken is vaker aan de orde de laatste jaren. Een tweedeling zoals die bij de eerste generatie bestond tussen de boven- en benedenwindse eilanden is veel minder aan de orde bij de jongeren, wat terug te zien is in het reisgedrag. Alycia (21) over die tweedeling:

¹⁷ Pedro is geboren in Portugal en op zijn 6^e naar Nederland gekomen.

“Mijn vriend is Kaapverdiaan, maar hij is *badiu*. Ik ben *sanpadjudu*. Hij is van de onderwindse eilanden en mijn vader was daar niet blij mee. Ja...het is moeilijk uit te leggen, want we zijn allemaal Kaapverdianen. Dat zeggen heel veel mensen: ‘we zijn allemaal Kaapverdianen, wat is nou het probleem?’ Dat vind ik eigenlijk ook. Ik denk dat het meer bij de ouderen ligt. Wij zijn hier geboren, onderling opgegroeid, dus hebben dat niet echt eigenlijk. We zijn gewoon allemaal Cabo’s. Maar ja, de ouderen die echt geboren zijn op hun eigen eiland, die hebben misschien meer met dat eiland of meer met *sanpadjudus* of *badius*.”

De leefomgeving in Rotterdam bepaalt dus mede het karakter van transnationale praktijken, zoals Vertovec (2009) dat al opmerkte voor tweede generatie migranten in het algemeen. Ook wanneer het geen vakantie is zijn er contacten met familie in het land van de roots. De generatieverschillen zijn duidelijk te merken tussen ouders die meerdere malen per week bellen (vaak weer naar hun ouder(s)) en een tweede generatie die een aantal keer per jaar belt bij speciale gelegenheden als verjaardagen of Kerst. Zeker de minder directe familieleden in Kaapverdië hebben slechts contact met de daadwerkelijk gemigreerden, die vaak nog zijn opgegroeid met al die mensen op hun eigen eiland. De jongere generatie in Rotterdam ziet het nut er niet van in om contact te onderhouden met mensen die ze eens per vijf jaar zien, enkel omdat hun ouders ze toevallig kennen. Wel is er door de opkomst van internet in Nederland en ook in Kaapverdië frequenter direct contact met neven en nichten. Een berichtje via FaceBook is gemakkelijker en goedkoper dan een telefoontje.

De opkomst van internet in Kaapverdië past in het breder beeld van het land dat zich goed ontwikkelt. In de laatste jaren is de archipel gestegen van de categorie *low* naar *medium* binnen de Human Development Index (HDI), wat voor de meeste (West-)Afrikaanse landen niet geldt. De HDI is gebaseerd op cijfers over levensverwachting, aantal jaren genoten onderwijs en inkomen per hoofd van de bevolking, op alle terreinen is de trend voor Kaapverdië stijgend (UNDP 2010a.)¹⁸. Het land is zowel op politiek als economisch gebied stabiel, zeker vergeleken met veel (West-) Afrikaanse landen. Die economische ontwikkeling zorgt ervoor dat bepaalde goederen (vooral kleding) steeds minder naar Kaapverdië gestuurd worden vanuit Rotterdam, zo geeft Zico aan:

¹⁸ Een belangrijke kanttekening bij die Human Development Index is dat het inkomen per hoofd van de bevolking niets zegt over de verdeling van de inkomsten. Echter, gezien de overwegend positieve tendensen op veel terreinen als onderwijs, gezondheid en technologische ontwikkeling (UNDP 2010b.) en de verhalen van mijn respondenten, mogen we aannemen dat het levenspeil in Kaapverdië voor veel mensen verbetert.

“Vroeger stuurde je gewoon een oud T-shirt en oude broek daar naartoe, dan waren ze blij, maar als je nou een oud T-shirt en oude broek stuurt, hebben ze het gevoel dat je ze minder vindt. Je hoeft ook bijvoorbeeld, met alle respect, niet zoiets te sturen met bandjes (mijn ouderwetse Olympus recorder waar ik ons interview mee opneem, JM). De mensen willen nu gewoon een iPod of een mp3-speler, ze willen iets hightech. Als je iets met cassettebandjes stuurt en je komt daar later aan, dan ligt het nog steeds in een doosje, en ze zijn er niet blij mee. Dat vind ik het aller-grappigste. Je doet moeite om iets te sturen, maar ze zijn er niet blij mee. Hebben ze zoiets van: ‘joh, waarom stuur je me dit?’ Of ze mailen je: ‘stuur mij een Apple laptop’, alsof ze die hier gratis aan het uitdelen zijn.”

De veranderende levensstandaard in Kaapverdië, de soms alles behalve luxepositie van jongeren in Nederland en de eerder besproken afname van het aantal directe familieleden in de archipel maken dat de tweede generatie veel minder goederen en geld stuurt dan hun ouders dat deden of doen. Daarmee verliest Kaapverdië als land veel inkomsten, voor de regering reden om vooral in te zetten op toerisme (Batalha & Carling 2008: 26 en Danhof 2005). Naast de toenemende ‘gewone westerse’ toeristen die eilanden als Sal en Boavista aandoen, zijn vooral Kaapverdianen (van alle generaties) die hun roots opzoeken een belangrijke inkomstenbron voor het West-Afrikaanse land.

2.2 Zakelijke contacten en de-transnationalisatie

Naast contacten op familieniveau, de emotionele en toeristische band met Kaapverdië is er een toenemende interesse in zakelijk ondernemen in de voormalig Portugese kolonie. In samenwerking met de Rotterdamse gemeente worden er geregeld bijeenkomsten georganiseerd waarop voorlichting wordt gegeven over zaken doen in Kaapverdië en andere Portugeessprekende landen als Angola en Brazilië. Tijdens een dergelijke middag halverwege mei in de Kamer van Koophandel is het overgrote deel van de negentig aanwezigen Kaapverdiaans, evenwel van verschillende generaties. Ineke Krijgsman van de Rotterdamse Ondernemers Academie (ROA) zegt dat veel tweede generatie Kaapverdianen hun kennis en ervaring op allerlei terreinen in willen zetten in het land van hun ouders, maar dat ze dat vaak ook (gedeeltelijk) in praktijk willen brengen vanuit Rotterdam, “want ze willen toch wel in Nederland blijven.” Bij de wervingslogan ‘Ik denk aan mijn land als ondernemer’, die deze middag op één van de borden staat, zijn dan ook vraagtekens te plaatsen. Wat is het land van Rotterdamse Kaapverdianen die in Kaapverdië willen ondernemen? Enkele van mijn respondenten hebben ook (prille) plannen of wensen om ooit iets te beginnen in Kaapverdië,

en bijna iedereen kent wel iemand die er mee bezig is. Zo wil Fredson (26) ooit zijn eigen voetbalschool daar beginnen en is Eric¹⁹ van plan er iets met architectuur te gaan doen.

Die interesse van ook de tweede generatie om te gaan ondernemen in Kaapverdië staat in contrast met de desinteresse die ze hebben ten opzichte van de politiek op de eilanden. Op een winderige en koude zondag in februari sta ik bij het consulaat van Kaapverdië in Rotterdam om mensen te spreken die de moeite nemen om te gaan stemmen voor de parlementsverkiezingen in de archipel. Slechts een handjevol jongeren komt langs, meestal de ouders vergezellend. Toeloop is er de hele middag, maar dan wel van voornamelijk veertigplussers. Een meisje uit Spijkenisse geeft aan dat ze alleen mee gaat stemmen omdat haar ouders vroegen dat te doen, omdat het goed is voor hun zaken/huis op Santo Antão. Leo is ook met zijn ouders aanwezig, maar hij mag sowieso niet stemmen, omdat hij zoals de meeste tweede generatie Cabo's alleen een Nederlandse nationaliteit heeft en geen Kaapverdiaanse. Ik raak met hem in gesprek over mijn onderzoeksgroep:

“De jongeren zijn Kaapverdiaans zeggen ze, maar als je vraagt waar ze hun toekomst zien dan zeggen ze toch Nederland. Voor de meesten die hier komen stemmen is dat anders, want die hebben vaak nog zaken in Kaapverdië en zijn er geboren.”

Zijn uitspraak strookt met opmerkingen tijdens interviews in de maanden die volgen, wanneer ik respondenten vraag naar hun stemgedrag bij de verkiezingen voor Kaapverdië. “Daar heb ik me niet mee bezig gehouden. Wij hebben hier ons eigen leven, zij weten daar zelf wel wat ze willen”, zegt Milton, die ik geregeld ontmoet in mijn stamkroeg Café Fantastique aan de Nieuwe Binnenweg. Op het gebied van politiek is dus duidelijk te stellen dat er sprake is van *de-transnationalization*, wat een proces is van verzwakkende culturele, sociale, economische en politieke banden tussen *homeland* en diasporagemeenschappen (Akeşson 2004: 56). Op sociaal gebied is er ook een minder hechte band, omdat de tweede en derde generatie minder direct betrokken is bij de mensen in Kaapverdië, aangezien zij hun naasten vaker in Rotterdam hebben wonen en hier hun hele jeugd hebben doorgebracht. Op populair-cultureel gebied²⁰, en dan met name wat betreft muziek, zijn er wel sterke contacten. Artiesten uit Kaapverdië treden op in Rotterdam en sommige artiesten uit Rotterdam kunnen in Kaapverdië

¹⁹ Eric is één van de respondenten die is geboren in Kaapverdië zelf (het eiland São Vicente) en hij is op 5-jarige leeftijd naar Rotterdam gekomen.

²⁰ Met ‘cultureel’ bedoel ik in deze context meer de uitingen op het gebied van film, muziek, dans en dergelijke, en niet de in hoofdstuk 1 gebruikte notie van cultuur als overkoepelende term voor de gebruiken, gewoontes en de vanzelfsprekende verbondenheid van een bepaalde (etnische) groep. Een term als ‘kunstzinnig’ of ‘artistiek’ zou hier wellicht beter de lading dekken, maar omdat Akeşson (2004) in haar definitie van *de-transnationalization* ‘cultureel’ gebruikt, neem ik dat over.

niet over straat, volgens kapper en drummer Tati (35), die in de jaren '90 met de populaire zanger Gil Semedo veel optrad op de eilanden. De economische banden veranderen vooral van karakter in plaats van te verdwijnen. Geldzendingen zijn steeds minder aanwezig, vakanties naar Kaapverdië zijn ook onder de tweede generatie populair en zaken doen op de eilandengroep is in opkomst.

Voor Kaapverdië is de relatie met de 'buitenlandse' Kaapverdianen financieel gezien erg belangrijk. Mensen worden door regering en nationale bank van de archipel als Kaapverdiaan beschouwd wanneer zij zelf of (één van) hun ouders of grootouders in Kaapverdië zijn geboren (Almeida 1995), wat overigens niet betekent dat ze ook daadwerkelijk een Kaapverdiaanse nationaliteit hebben. Sinds 2000 is er een Instituto das Comunidades (Instituut van de Gemeenschappen) dat als doel heeft 'de promotie en integratie van Kaapverdiaanse gemeenschappen in de Kaapverdiaanse natie als geheel'. Deze gemeenschappen zijn het gevolg van de migratiegeschiedenis, waardoor je kunt spreken van de deterritorialisatie van de natie-staat (Kearney 1995: 553). Dit betekent dat "a people may be anywhere in the world and still not live outside the state" (Basch et al. 1994: 269), mede omdat waar de mensen ook gaan, de staat zal volgen. In dit licht is de uitspraak van ex-president Pereira te zien als hij het heeft over 'our fellow countrymen' wanneer hij de Kaapverdianen in de Verenigde Staten bedoelt (Almeida 1995). Ook het gegeven dat Kaapverdianen in de diaspora mogen stemmen voor de nationale regering van de archipel is een uiting van de staat die aanwezig is onder de diasporaleden. Deze mensen worden als het ware geclaimd als burgers van Kaapverdië, omdat ze economische, politieke en culturele transacties verrichten die essentieel zijn voor het bestaan van het 'land van oorsprong' (Basch et al. 1994: 270). Concreet betekent dit alles voor de Kaapverdianen dus dat zelfs wanneer zij in Lissabon of Rotterdam leven ze politiek-maatschappelijk onderdeel kunnen blijven van Kaapverdië. In het officiële beleid van het Instituto das Comunidades staat dat alle gemeenschappen buiten het land zelf ook tot de natie behoren, waarmee de Kaapverdise regering de eigen natie als transnationaal beschouwt (Akesson 2004: 56) en aan *transnational nation-building* doet (Vertovec 2009: 98-99). Dit beleid en het daaraan gekoppelde gewenste gedrag van Cabo's in andere landen strookt niet met de praktische realiteit in Rotterdam. Het is een uitgangspunt waar iemand als Fredson het in ieder geval niet mee eens lijkt te zijn, wanneer hij zijn reden geeft om niet te stemmen voor Kaapverdië:

"Ik leef *hier* en ik wil niet voor iemand anders gaan bepalen wat *daar* gaat gebeuren."

(mijn cursivering)

2.3 Afsluiting

De eerder genoemde term *sodade* komt vaak terug in Kaapverdiaanse muziek en refereert aan een mix van nostalgie, weemoed, droefenis en plezier bij het denken aan mensen of plaatsen ver weg. Deze sterke emotie wordt vaak bezongen in de *morna*, een rustig genre met als basisinstrumenten kleine gitaren en een viool of soms een saxofoon²¹. Enkele van mijn respondenten gebruiken het woord *sodade* om aan te geven dat ze wel weer eens naar Kaapverdië willen en elke Cabo is bekend met de term. Echter, het gevoel van *sodade* bestaat bij tweede generatie Kaapverdianen een stuk minder dan bij de daadwerkelijke migranten die in de tweede helft van de vorige eeuw hun land verlieten. De ontwikkeling van Rotterdam tot ‘Cabodam’ zoals beschreven in hoofdstuk 1 zorgt voor een nieuwe thuishaven, waardoor een voortdurend contact met of verlangen naar Kaapverdië minder nodig is. Veel familie, vrienden en een actieve Kaapverdiaanse gemeenschap (die uitgebreid aan bod komt in het volgende hoofdstuk) zijn hier aanwezig. In dit hoofdstuk is uitgelegd hoe transnationale praktijken niet per se aan het verdwijnen zijn, maar wel van karakter veranderen. De geschetste veranderingen, die vooral te maken hebben met de hier in Rotterdam opgebouwde levens, doen vermoeden dat in de toekomst de persoonlijke roots steeds meer een vakantiebestemming worden dan een emotionele ‘terugkeer’ naar geliefde familie en herinneringen. In de komende twee hoofdstukken staat het daaraan ten grondslag liggende bestaan in Rotterdam centraal.

²¹ Grote artiesten die bij hebben gedragen aan de ontwikkeling en populariteit van *morna*'s zijn bijvoorbeeld Paulinho Vieira Cesária Evora, Ildo Lobo, Bana en later Tito Paris.

Hoofdstuk 3. ‘Ik ben in Kaapverdië’. Rotterdam als tiende bewoonde eiland van de archipel.

“De EP is te koop voor vijf euro. Support je boy, want ik wil deze zomer naar Cabo.” Rapper Vieira presenteert vanavond²² zijn nieuwe release *Wie Is Deze Afrikaan? 2.0* aan het Rotterdamse publiek in poppodium Waterfront. Naast ‘gewone’ nummers over zijn liefde voor hiphop en levenslessen voor jonge dames zijn er meerdere verwijzingen naar Kaapverdië of ‘het Kaapverdiaans zijn’. Halverwege het optreden wil Vieira proosten op de gezondheid van iedereen, hetgeen gebeurt onder het genot van *grogue*, een Kaapverdiaanse, uit suikerriet gedestilleerde sterke drank, die wordt uitgedeeld aan het publiek terwijl de oude *morna* klanken van Maninho Almeida te horen zijn. Vervolgens rapt de MC zijn nummer *Nos e que Nos*:

“Yeah, hoort de taal en vraagt jezelf ‘waar komt ie vandaan?’ Ben een in Rotterdam geboren Kaapverdiaan. Homies zijn Marokkaans, Turks, Moluks, Antilliaans, Ghanees en Surinaams. Ben met verschillende mensen uit verschillende steden, iedereen brengt zijn unieke flavor. Volgens Cabo gewoontes staat de deur altijd open, kan je zomaar bij me binnen komen lopen. Multicultureel, niemand buitengesloten. Zelfstandig ondernemers en ook buitenverkopers. Zie je me lopen, kom chillen met de *mos*²³, neem een slok van de *grogue* of een slok van de *ponche*²⁴. Yeah, zie je me lopen, kom chillen met de *mos*, neem een slok van de *grogue* of een slok van de *ponche*. SanNiClau, Cabo Verde, dat is mijn trots, voor al mijn Cabo’s: yeah, nos e que nos.”²⁵

Vieira is in zijn 28 levensjaren nog nooit naar een Cabo feestje geweest, omdat hij bij het uitgaan hiphop wil horen. Hij voelt zich ‘100% Cabo’ en tijdens ons interview, een paar weken na bovenstaand optreden, draagt hij een shirt met de tekst ‘Rotterdam All Day’, een pet met LA (Los Angeles) erop en een ketting in de vorm van het continent Afrika. Om zichzelf te omschrijven leent hij een uitspraak van collega-rapper aDiSON: “Ik ben een Rotterdamse Afrikaan uit Cabo Verde.” De territoriale, culturele en muzikale invloeden die samenkomen in deze rapper zijn talrijk. In studies naar transnationalisme schuilt het gevaar dat alles wat de onderzoeksgroep doet geplaatst wordt onder de noemer ‘transnationaal’ (Vertovec 2009: 117), wat geen recht doet aan dat palet aan invloeden. Ook in mijn onderzoek, dat ik vooral verrichtte op plekken waar de gedeelde afkomst een reden kan zijn voor mensen om bij elkaar te komen, is dat gevaar aanwezig. Maar lang niet alles wat Kaapverdianen in Rotterdam doen heeft iets te maken met hun ‘Kaapverdiaans zijn’ of het land Kaapverdië. Vieira voelt zich

²² Deze beschrijving is gebaseerd op een editie van het tweewekelijkse hiphopfeest Code of the Streets in Waterfront in het centrum van Rotterdam op donderdag 7 april.

²³ *Mos* is een Kaapverdiaans woord voor ‘jongen/vriend’ dat de Cabo’s in Rotterdam heel vaak gebruiken, bijvoorbeeld als ze iemand aanspreken op straat of coachen op het voetbalveld.

²⁴ *Ponche* is *grogue* gemengd met honing.

²⁵ Deze laatste zin is in het nummer volledig in het Kaapverdiaans. *Nos e que nos* betekent ‘ons kent ons’ en wordt door Kaapverdianen als uitspraak gebruikt om aan te geven dat ze er voor elkaar toe doen (Almeida 1995).

honderd procent Kaapverdiaan en tegelijkertijd Afrikaan, Rotterdammer en hiphopper. In het dagelijks leven is hij leraar Engels in het voortgezet onderwijs. Zoals in bovenstaand fragment te lezen is, gebruikt hij geregeld verwijzingen naar zaken die te maken hebben met Kaapverdië of het ‘Cabo zijn’, maar nog vaker rapt hij over onderwerpen die daar los van staan en naar Kaapverdiaanse feesten in Rotterdam is hij dus nog nooit geweest. De persoon Vieira dient hier als voorbeeld van de thematiek die in dit hoofdstuk aan bod komt: de vele ‘Kaapverdiaanse elementen’ zijn een belangrijk, maar niet alles bepalend deel van het bestaan van Rotterdams tweede generatie Cabo’s. Die talrijke en duidelijk aanwezige ‘Kaapverdiaanse elementen’ in Rotterdam worden behandeld, waarbij de mate van transnationalisme in die activiteiten, voorzieningen en ontmoetingen vaak minimaal blijkt te zijn.

3.1 Cultureel hybriden op het tiende eiland

Tijdens een ruim twee uur durend gesprek vertelt Djunga de Biluca me dat hij door de Portugese machthebbers in Kaapverdië niet gerespecteerd werd als mens en daarom op zoek moest naar een land waar hij wel waardering zou voelen. De plek waar hij dat zou vinden, zou hij beschouwen als Kaapverdië, als zijn land. Daarom noemt hij Rotterdam ook wel het tiende eiland van Kaapverdië²⁶. Een bijnaam die de stad ook verdient, gezien de vele Kaapverdiaanse activiteiten en voorzieningen die vaak ooit zijn opgezet door de eerste generatie (hoofdstuk 1). Die ‘Kaapverdiaanse elementen’ komen terug in raps van bijvoorbeeld Vieira en muziek van vele andere artiesten, die vaak te horen zijn op het enorme aanbod aan feesten dat er is in de stad. In de zomermaanden zijn er veel onderlinge voetbaltoernooien, verschillende sociaal-culturele organisaties regelen themabijeenkomsten en activiteiten voor ouderen of kinderen en er is een actieve migrantenparochie waar vooral Kaapverdianen op afkomen. De vele winkels, cafeetjes, kapsalons en enkele eettentjes zijn ontmoetingsplekken en natuurlijk zijn er de langdurige persoonlijke relaties met familie en vrienden. Generaliserend gezegd is ‘de Kaapverdiaanse gemeenschap’ hecht en zeer actief. Wel verschilt per individu de deelname aan al die activiteiten. Zo voetbalt Ricardo (20) bewust bij een ‘gewone’ Nederlandse voetbalclub en gaat Melody liever niet naar specifiek Kaapverdiaanse feesten. Toch kom ik ook hen voor het eerst tegen bij respectievelijk een ‘Kaapverdiaanse’ kapsalon en de parochie. Mensen met Kaapverdiaanse roots die zich geheel afzijdig houden van de zogeheten ‘gemeenschap’, een proces dat Verkuyten (2010: 47)

²⁶ Kaapverdië bestaat officieel al uit tien grotere eilanden (en vele kleine eilandjes), alleen het onbewoonde Santa Luzia wordt in dit geval niet meegeteld door Djunga, waardoor hij Rotterdam het 10^e en niet het 11^e eiland noemt.

disidentificatie noemt, ben ik weinig tegen gekomen omdat ik, zoals gezegd, meestal onderzoek deed vanuit plekken waarvan ik vermoedde dat Cabo's er elkaar zouden ontmoeten.

De meeste respondenten hebben echter ook een studie, baan of andere activiteiten/contacten die los staan van het zogenoemde Kaapverdiaanse. Wanneer toch alles wat zij doen in relatie wordt gebracht met Kaapverdië – het transnationaliseren van dagelijkse praktijken of gevoelens – wordt de cultureel hybride werkelijkheid ontkend; de ruimte voor hybride Nederlanders ontbreekt dan. Dit terwijl deze ‘hyphenated Nederlanders’ of ‘culturele hybriden’, zoals Ghorashi (2006: 26-27) ze noemt, zelf kiezen wat van welke cultuur ze willen behouden/gebruiken. Ze zijn niet verstrikt geraakt in de vanzelfsprekendheden van ‘de eigen cultuur’ (voor zover er nog over een eigen cultuur gesproken kan worden) en verdienen de ruimte om die identiteiten in vrijheid vorm te geven (Ghorashi 2006: 27). Onder de respondenten zijn Feyenoord-fans, Goede Tijden Slechte Tijden verslaafden en liefhebbers van Marco Borsato. Ook voor serieuze zaken geven tweede generatie Kaapverdianen aan dat ze ‘Nederlandse elementen’ hebben overgenomen. Sergio (26) noemt de stiptheid van Nederlanders als iets dat hij zich ook eigen heeft gemaakt. Bij een vrijwilligersbijeenkomst in de parochie discussiëren de deelnemers over de rol die twee verschillende opvoedingsmethoden (kort door de bocht gezegd de strenge Kaapverdiaanse en de vrije Nederlandse) spelen in de problemen van hedendaagse jongeren. Enkele aanwezigen signaleren dat Kaapverdiaanse ouders vaak het Nederlandse vrije voorbeeld overnemen, zonder zich te verdiepen in welke gedachtegang daar achter zit. Jair (26), eigenaar van de Kaapverdiaanse catering Livramento, verwoordt hoe hij zich voelt: “Ik kan niet zeggen dat ik het ene ben en het andere weer niet. Ik kan niet zeggen dat ik alleen Kaapverdiaan ben en dat ik geen Nederlander ben. Dat is niet logisch.” Veel respondenten drukken zich in soortgelijke bewoordingen uit, zoals Tati die zichzelf een ‘Kaasverdiaan’ noemt. Al deze voorbeelden geven aan dat de tweede generatie Kaapverdianen niet alleen Cabo's zijn en dat niet alles wat ze doen met dat Kaapverdiaanse te maken heeft. We moeten van etnische identiteiten niet één pot nat maken, zoals Verkuyten (2010: 37) het omschrijft. Het feit dat iemand zijn/haar Kaapverdiaanse identiteit belangrijk vindt, dient niet verdraaid te worden tot de aanname dat die etnische identiteit gelijk het belangrijkste of enige belangrijke voor iemand is. Ze zijn en voelen zich naast Cabo ook Nederlander en/of Rotterdammer en juist voor die *in-between spaces* (Bhabha 1994: 1), waarin verschillende culturen elkaar ontmoeten moet aandacht zijn. Zoals zoveel migranten willen Kaapverdianen hun etnische achtergrond verenigen met het land waarin ze wonen (Verkuyten 2010: 77). De betekenis van die tussenpositie voor de

identiteit van Kaapverdianen in Rotterdam komt uitgebreid aan bod in het vierde hoofdstuk. In een grote, multiculturele stad wordt ook op andere wijzen contact gelegd, zie alleen maar de vele verschillende ‘homies’ die Vieira noemt in zijn nummer. Ook via studies in het hoger onderwijs, de buurt, werk of de voetbalclub komen ze in contact met mensen van andere etnische groepen met wie ze relaties opbouwen die losstaan van iemands etniciteit. Hoe cliché het ook klinkt, iedere Cabo is weer anders en bepaalt (vaak onbewust) zelf zijn/haar positie in ‘de transnationale werkelijkheid’. Het spreken over ‘de Kaapverdiaanse gemeenschap’ behoeft dan ook een nuancering, zoals Olwig (2009) die geeft met haar etnografische studie naar het begrafenisritueel en de sociale relaties van Caribische migranten in Engeland. Haar kernargument is dat er meer factoren van belang zijn bij het vormen van *communities* dan afkomst alleen en dat gedeelde afkomst niet gelijk tot een hechte *community* leidt. McLeod (2000: 207) en Bhabha (1994: 1) noemen gender, ras, religie, leeftijd, persoonlijke interesses, opleidingsniveau en sociaaleconomische situatie als factoren die mee spelen.

3.2 Feesten, voetbal en de kerk als ontmoetingsplekken

Bovenstaande in het achterhoofd houdend is de stelling te verdedigen dat tweede generatie Kaapverdianen wel veel Kaapverdiaanse activiteiten of contacten opzoeken. Zo geven bijna alle respondenten aan dat hun beste vrienden Cabo’s zijn, wat niet vreemd is gezien de sinds jongs af aan opgebouwde relaties (hoofdstuk 1). Drie activiteiten/plekken in Rotterdam komen nu aan bod, niet omdat feesten, voetbal en de kerk typisch Kaapverdiaans zijn, maar omdat het drukbezochte ontmoetingsplekken zijn voor Kaapverdianen in de stad. Bij de besprekingen van de drie activiteiten/plekken wordt in het bijzonder gekeken naar het transnationale karakter ervan.

Feesten: Ben ik in Kaapverdië?

De douane ben ik zo door. Naar m’n paspoort vragen ze niet eens, ze wensen me zelfs een prettig verblijf in Kaapverdië. Eenmaal binnen is het me snel duidelijk: Dit verschilt nauwelijks van Nederland. Ik hoor grotendeels dezelfde muziek, zie dezelfde mode en gedragingen, met als verschil de actoren die nu voor de overgrote meerderheid Kaapverdiaans zijn. Nee, het feest in de Rotterdamse discotheek Off Corso mag dan wel ‘I Am in Cabo Verde’ heten, ik waan me allerminst in de archipel. De te verkrijgen waterijsjes die verkoeling in tropische omstandigheden moeten nabootsen, veranderen daar niets aan. De urban house, reggaeton, en mainstream rap die in de grote zaal gedraaid wordt, is elk weekend in talloze clubs in Nederland te horen. De gedragen mode is die van een haast wereldwijde jongerencultuur en van alle kanten proberen

jongemannen en jonge dames indruk op elkaar te maken, zoals dat gaat in het uitgaansleven. Pas later komen wat Kaapverdiaanse genres aan bod, maar dan niet de vaak door *sodade* gedreven *morna*, waarin vol pijnlijke heimwee over Kaapverdië wordt gezongen. Nee, het is een mix van de vrolijke en snellere stijlen *funana* en vooral *zouk*²⁷. Ook de vandaag gedraaide Kaapverdiaanse genres staan in dienst van het simpele doel van de party van vanavond: plezier hebben na een week van school/studie/werk in Rotterdam.²⁸

Off Corso is tijdens dit ‘I Am in Cabo Verde’ feest goed gevuld, met voornamelijk Kaapverdianen, maar zeker ook andere jongeren, die het klaarblijkelijk geen probleem vinden dat veel van de muziek niet Kaapverdiaans is. Pedro, Alycia en Jair waren niet op dit specifieke feest, maar op een uitgaansavond horen zij het liefst verschillende muzieksoorten door elkaar. Samantha, Tati en Ido willen op een Kaapverdiaans feest juist hoofdzakelijk Cabo muziek horen. Anders waren ze wel naar een ‘gewoon’ feest gegaan. Tijdens mijn onderzoeksperiode zijn er ook feesten waar de connectie met Kaapverdië op het eerste gezicht duidelijker is. Op het Cha da Igreja feest (zie hoofdstuk 2) hangen foto’s van de naamgevende streek op Santo Antão aan de muur, tijdens A Noite Tocatina in Club Kristal zingen de aanwezigen mee met de traditionele *coladeira* en *morna* nummers van de liveband en het feest Nos Soncent (vertaald: Ons São Vicente) is gericht op mensen van het eiland São Vicente. Toch hebben de feesten vooral een functie in het leven hier in Rotterdam. Zoals ieder ander mens kunnen ook tweede generatie Cabo’s wel een avond of nachtje ontspanning gebruiken, bij voorkeur in gezelschap van vrienden, familie en andere bekenden. Fredson verwoordt het simpel: “Het lijkt gewoon alsof je in een normale discotheek bent, alleen draaien ze dan vaker Kaapverdiaanse muziek.”

Overigens hebben verschillende respondenten ondertussen wel genoeg Kaapverdiaanse feesten meegemaakt. Altijd dezelfde gezichten, de minder wordende sfeer en het steeds jongere publiek zijn voor hen redenen om zelf minder vaak te gaan en bijvoorbeeld eerder voor algemene R&B- of housefeesten of concerten te kiezen. De feesten die ik bijgewoond heb, werden heel verschillend bezocht. De jongere generatie gaat vaak naar de hipper feesten in Off Corso, Sunclub of de grotere feesten zoals met Pasen (Paixao feest) in Groothandelsgebouw Engels. De eerste generatie kiest vaker voor live optredens van wat oudere artiesten, die bijvoorbeeld in de Hooiberg in Rotterdam-West plaatsvinden.

²⁷ Zouk is oorspronkelijk geen Kaapverdiaanse muziek, maar Caribische. De vele zoukmuziek die Cabo’s uit vooral Rotterdam door de jaren heen hebben gemaakt, zorgen ervoor dat het genre steeds vaker wordt toegeschreven aan Kaapverdianen.

²⁸ Op vrijdag 18 februari bezocht ik het feest I Am in Cabo Verde in de Rotterdamse discotheek Off Corso in het centrum van de stad.

Voetbal: Eilandtrots en liefde voor het spelletje

Bij mijn eerste oriënterende bezoekje aan Rotterdam-West in december vorig jaar kwam ik Fredson toevallig tegen bij stichting Avanço²⁹, de overkoepelende Kaapverdiaanse organisatie in de stad. Fredson was er voor overleg over zijn toernooi dat uiteindelijk op zaterdag 14 en zondag 15 mei is gehouden, wat mijn laatste activiteit in het veld geweest is. Op zaterdagochtend plaatsen we samen de Kaapverdiaanse vlag op de kantine van NOC Kralingen in het oosten van Rotterdam. Deelnemende teams ontleen hun namen aan een Rotterdamse kapsalon (Freshcut), de benedenwindse eilanden (de uiteindelijke winnaars Badiu Boys) of een specifiek eiland (Santo Antão of Djarmai, wat de Creoolse naam is voor Maio). De door Fredson samengestelde Rotterdams Kaapverdiaanse selectie maakt in augustus een reis naar Kaapverdië, waar het ook aan een voetbaltoernooi zal meedoen. De Copa Caboverdiana in Kralingen is voor hen een eerste stap op weg naar Cabo Verde. Bij de eettent is het zwaar op de maag vallende, nationale maïs-, aardappelen- en bonengerecht van Kaapverdië, *catchupa*, te koop. Daarnaast verzorgt DJ Danny Delgado, die op haast elk Kaapverdiaans feest draait, de hoofdzakelijk Kaapverdiaanse muziek. In de zomermaanden zijn er vele van dit soort toernooien, waar vaak de teams ingedeeld worden op eilandafkomst (van de ouders). Zelfs Ricardo, die zelf bewust voor een ‘Nederlandse’ voetbalclub speelt, staat positief tegenover die toernooitjes: “Ja, ik heb zoiets van, dan verdedig je echt je eiland.” Tot vorig jaar was er ook een onderlinge Kaapverdiaanse competitie die gedurende het hele voetbalseizoen liep. FC Maense, dat zich in 2005 inschreef voor de reguliere KNVB competities, komt daar ook uit voort.

Tijdens de toernooien, die jammer genoeg bijna allemaal na mijn onderzoeksperiode plaatsvinden, speelt de band met Kaapverdië dus een rol. Toch behoeft die eilandindeling nuancering, want lang niet bij elk toernooi wordt naar herkomst gekeken bij het selecteren van spelers. Leo vertelt me langs de lijn bij de Copa Caboverdiana dat bij het team van Santo Antão ook Cabo’s meedoen van andere eilanden, evenals een Dominicaan en een Marokkaan. Een jongen, die net een blauw Djarmai shirt aantrekt in plaats van het witte Santo Antão tenue dat hij op basis van eilandachtergrond had moeten dragen, krijgt het te horen van een vriend: “Dat shirt staat je niet, mos.” Pedro vertelt dat hij een jaar in de onderlinge competitie heeft gespeeld voor FC Sal, een team dat die naam droeg maar niet eens één speler van dat eiland in de gelederen had. “Niemand kwam daar vandaan haha. Het was gewoon zo dat de trainer, die

²⁹ Avanço is in 1999 ontstaan als koepelorganisatie voor de vele Kaapverdiaanse organisaties in Rotterdam en dient nu als belangenbehartiger van de Cabo’s in de stad. Als welzijnsorganisatie biedt Avanço maatschappelijk spreekuur, themavorlichting en conversatietraining aan. Ook stelt Avanço ruimte beschikbaar aan de vele zelforganisaties in Rotterdam en initieert de stichting enkele huiswerkbegeleidingprojecten voor jongeren.

uit de wijk Schiemond komt en ons allemaal kent uit de buurt, al die jongens bij elkaar wilde zetten om te voetballen.” Ook de Copa Caboverdiana is niet slechts gebaseerd op de relatie met Kaapverdië of bepaalde eilanden. Het is in veel zaken een ‘gewoon’ voetbaltoernooi zoals die er vele worden gehouden in Nederland: wisselerspelers die klagen over hun trainers, discussies over buitenspel, toenemende lamelendigheid en stijfheid naarmate de dag langer duurt en vele gesprekken over voetbal langs de lijn. Daarnaast is het vooral een gezellig samenzijn voor zowel mannen als vrouwen met een barbecue, muziek, bier en voetbal. Die gezelligheid is er ook bij FC Maense, dat dit jaar degradeert uit de tweede klasse van het zaterdagvoetbal. Ondanks de slechte resultaten blijft sportcomplex Vreelust een plek waar Kaapverdië bij elkaar komen om te kijken naar, juichen met en af te geven op de spelers in het veld. Felle gesprekken in een mengelmoe van Kaapverdië en Nederlands op de tribune horen daarbij. In die gesprekken komt de band met Kaapverdië vanzelfsprekend geregeld voorbij, maar zoals bij elke voetbalclub zijn wedstrijden als Barcelona – Real Madrid eerder onderwerp van de praatjes. Binnen het veld speelt het Kaapverdië zijn, op een enkel gecoacht woordje na, geen rol. Discussies met tegenstanders of scheidsrechter gaan over gele kaarten, overtredingen en handsballen. En dus niet over etnische verschillen, wat Verweel & Vermeulen (2011: 114) ook concluderen in hun studie naar migrantenvoetbalclubs. Voor de voetbalsport in het algemeen geven zij aan hoe verschillen vaak de basis zijn van het voetbal (bijvoorbeeld wat betreft etniciteit, woonwijk, stad, dorp, leeftijd, sociaaleconomische situatie, geloof), maar dat voetbal tegelijkertijd die verschillen samenbrengt (Verweel & Vermeulen 2011: 105). Dat is precies wat er ook gebeurt op Kaapverdiëse voetbaltoernooien of rondom wedstrijden van FC Maense tegen andere clubs uit Rotterdam en omgeving.

De parochie: Geloof als dagelijkse steun

Op een zondagmiddag in maart komen vijftien (van de in totaal 24) vormselkandidaten bij elkaar in de Onze Lieve Vrouwe van de Vrede parochie om zich, onder begeleiding van acht vrijwilligers, voor te bereiden op het vormsel. Vandaag gaat de bijeenkomst over de sacramenten, die afzonderlijk aan bod komen middels presentaties van de deelnemers. In een gezellige sfeer met de nodige humor geven de begeleiders geregeld extra uitleg om zaken te verduidelijken. Vergelijkingen met de geloofsbelevens in Kaapverdië en Portugal komen meer dan eens voorbij. Rolanda vertelt over een Kaapverdiëse vrouw die via Portugal uiteindelijk in Nederland terecht is gekomen. “Ze kwam hier in de

parochie en zag dat iedereen tijdens de dienst ter communie ging³⁰, waarop ze zei: 'Na Hollanda nao tem pecado.' Oftewel 'in Nederland bestaat er geen zonde'. Ze verbaasde zich erover, want in Kaapverdië en Portugal gaat niet iedereen ter communie, omdat men vindt dat je daarvoor zuiver moet zijn door bijvoorbeeld voor de mis gebiecht te hebben bij de pastoor."

Het voorbeeld over het ter communie gaan toont hoe de katholieke gebruiken in deze migrantenparochie zijn gevormd naar Nederlandse gewoontes. Ook wat betreft het aantal jongeren dat de kerk bezoekt is de dalende Nederlandse trend er te merken. Toch valt bij een bezoek van de zondagdienst op dat ongeveer een kwart van de vijf- á zeshonderd aanwezigen onder de noemer jongere of kind valt. Bijna alle bezoekers zijn Cabo's in deze van oorsprong Portugese kerk. Niet als enige verklaart Laizita dat vanuit de plaats van het geloof in Kaapverdië: "In de Kaapverdiaanse cultuur speelt religie gewoon een grote rol. Het is abnormaal om niet gelovig te zijn. Terwijl ik laatst een meisje van Nederlandse afkomst in Gouda sprak, die zei dat jongeren op school zeiden van 'ben jij gelovig?' Bij ons is het echt andersom. Als je als Cabo zegt dat je niet gelooft denken we: zo, ok, wat is er met jou gebeurd?" En inderdaad, slechts een enkeling vertelt me niet te geloven, de rest gelooft allemaal in een God. De meesten zijn er echter niet actief en in georganiseerd verband mee bezig, maar zeker voor de in de parochie actief zijnde groep is het geloof heel belangrijk in het dagelijks leven. God is voor hen een steun en leidraad in het Rotterdamse bestaan en de kerk is een plek waar ze zich nog extra thuis voelen. Rondom reguliere diensten en andere gebeurtenissen in de kerk (doopsel, communie, huwelijk, uitvaart) is de parochie in de wijk Tussendijken een plek waar mensen samenkomen en bijkletsen, waar ook updates over bekenden in Kaapverdië natuurlijk de revue passeren. Verder is er op religieus gebied nauwelijks sprake van contact over de grenzen heen, op een enkel bezoekje van een pastoor uit Kaapverdië na. De geloofsbeleving staat in het teken van het leven hier.

De feesten, de voetbalevenementen en de parochie spelen voor een aanzienlijk aantal tweede generatie Cabo's in Rotterdam een belangrijke rol in het dagelijks leven. Hoewel de relatie met Kaapverdië per feest, voetbaltoernooi of kerkbezoek kan verschillen, heeft het sociaal-culturele leven ondanks de transnationale oorsprong een lokaal gezicht gekregen. De 'Kaapverdiaanse bezigheden' zijn voornamelijk gericht op Rotterdam en dienen als ontmoetingsplek voor familie en vrienden, wat zoals eerder aangegeven vaak wel Cabo's zijn.

³⁰ Ter communie gaan is een belangrijk deel van de rooms-katholieke kerkmis waarbij gelovigen een door de pastoor geheiligde hostie ontvangen. Officieel mag je pas ter communie gaan als je gedoopt bent, maar in Nederland wordt deze regel niet zo strikt gehandhaafd.

Het gaat dus om het samenzijn hier, om een gezellige, ontspannende en/of nuttige dagindeling, waarbij Kaapverdië en de mensen daar zeker gespreksonderwerpen zijn, maar niet bepalend zijn voor de activiteiten als geheel. Daarmee is het antwoord wat betreft tweede generatie Cabo's op onderstaande vraag van Scheffer (2007: 66) gegeven.

“De vraag is of hedendaagse migrantengemeenschappen werkelijk steeds meer als een diaspora gaan functioneren of dat de oriëntatie op het land van aankomst van generatie op generatie toch sterker wordt.”³¹

Voor tweede (en latere) generaties is van aankomst sowieso al geen sprake meer, maar de oriëntatie op ‘het land van aankomst’ is bij die groep zeker een stuk groter dan bij de eerste generatie, die vaak nog een terugkeerwens heeft. Die eerste generatie heeft nog veel meer het gevoel van *sodade* wat Kaapverdië aangaat en past in de definitie van diaspora's die Cohen (1997: ix geciteerd in McLeod 2000: 207) geeft:

“Communities of people living together in one country who acknowledge that the old country – a notion often buried deep in language, religion, custom or folklore – always has some claim on their loyalty and emotions...A member's adherence to a diasporic community is demonstrated by an acceptance of an inescapable link with their past migration history and a sense of co-ethnicity with others of a similar background.”

De *diasporic identity* (Eriksen 2002: 153) is een project van ‘cultureel purisme’, dat ondanks de onvermijdelijke veranderingen en aanpassingen in een nieuwe omgeving gericht is op behoud van de voorouderlijke cultuur. Daartegenover plaatst Eriksen (2002: 53) hybriditeit, waarin ‘niet-pure’ identiteiten altijd een uitkomst zijn van culturele menging. In de definitie van Cohen (1997) is geen plek voor generationele verschillen binnen de door hem beschreven *communities*. Deze verschillen zijn in de praktijk wel degelijk aan de orde, aangezien kinderen van migranten wel op een of andere manier een connectie kunnen hebben met ‘het land van herkomst’ en dus beïnvloed zijn door de migratie*historie*, maar ze zelf niet gemigreerd zijn (McLeod 2000: 207). Die verschillen tussen generaties - de eerste heeft over het algemeen meer een *diasporic identity* (Eriksen 2002: 153) terwijl de tweede meer richting hybriditeit gaat - zorgen net als verschillen op het gebied van gender, ras, klasse, religie en

³¹ Zoals eerder aangegeven voor het hele boek van Scheffer (2007), stelt hij ook deze vraag met vooral de islamitische migrantengroepen in gedachten. Naar mijn inschatting, bijvoorbeeld op basis van cijfers over opleidingsniveau en taalvaardigheid (Verhagen 2009), richt ook het merendeel van die tweede generaties zich op Nederland in plaats van het geboorteland van de ouders. Het wijkt te veel af van mijn onderwerp om daar hier uitgebreid op in te gaan.

taal voor de heterogeniteit binnen diasporagemeenschappen. Een heterogeniteit die nog wel eens over het hoofd wordt gezien, omdat alles maar onder het ‘gedeelde, historische wij’ vanuit het ‘herkomstland’ wordt geplaatst (McLeod 2000: 207). Dit ten onrechte transnationaliseren van dagelijkse bezigheden en gevoelens doet in ieder geval geen recht aan de Kaapverdiaans-Rotterdamse werkelijkheid, zoals deze is beschreven in dit hoofdstuk.

3.3 Afsluiting

In het hierboven gebruikt citaat van Cohen (1997) is de transnationale verbinding impliciet aanwezig door middel van de onvermijdelijke link met ‘het oude land’. Ook Scheffer (2007: 66) heeft het daarover:

“Soms worden migranten in onze tijd zelfs omschreven als transnationale burgers, dat wil zeggen mensen die in meerdere samenlevingen tegelijk aanwezig zijn. Vroeger was immigratie in veel gevallen een afscheid voor altijd, nu wordt er gependeld, al was het maar in mentaal opzicht.”

Wanneer we de definitie van transnationalisme en transmigranten die Basch (et al. 1994: 7) hanteert (hoofdstuk 2) er nog eens bijpakken, zien we ook daarin een nadruk op de verbinding tussen twee natie-staten. Met de in dit hoofdstuk behandelde praktijken in Rotterdam in gedachten, is het steeds problematischer om de tweede generatie Kaapverdianen als transmigranten en transnationaal te zien. Zeker, het contact met Kaapverdië is er, zoals in hoofdstuk 2 uitvoerig is besproken, maar in de dagelijkse realiteit van Rotterdam is dat contact veel minder van belang. En zeker, het ‘Kaapverdiaans zijn’ is voor velen een belangrijk onderdeel van het bestaan, wat te zien is aan de vele contacten en activiteiten in ‘de Kaapverdiaanse gemeenschap’. Maar juist die aanwezigheid van naaste contacten en voorzieningen in het eigen Rotterdam maken mede dat de focus niet voortdurend op het ‘land van herkomst’ hoeft te liggen. Samen plezier hebben, kletsen, voetballen, feesten, muziek luisteren en de kerk bezoeken (vaak met mensen met een soortgelijke achtergrond) volstaat. De focus ligt meer op *nationaal* (de lokale woonomgeving) dan op *trans* (mobiliteit in de zin van het overschrijden van grenzen). Een permanente ‘terugkeer’ naar het land van de ouders ziet de tweede generatie niet zitten en politiek gezien is er geen enkele interesse in Kaapverdië. Hoewel op het gebied van economische contacten, sociale relaties en vakanties de banden vooral veranderen in plaats van verdwijnen, is er over het geheel genomen sprake van een proces van ‘detransnationaliseren’ (hoofdstuk 2). Pendelen in mentaal opzicht, zoals

Scheffer (2007) het noemt, is, uitzonderingen daargelaten, dan ook niet aan de orde bij een tweede generatie die thuis is in Rotterdam (hoofdstuk 1) en er in grote meerderheid voor kiest om op dat 'tiende Kaapverdise eiland' te blijven. Over die keuze voor een toekomst in Nederland en de met het leven hier gepaard gaande moeilijkheden gaat het vierde en laatste hoofdstuk. Ook is er aandacht voor de mate waarin het 'betere leven' dat de eerste generatie Kaapverdianen zocht in Nederland daadwerkelijk wordt geleefd door de tweede (en soms derde) generatie.

Hoofdstuk 4. De tweede generatie als eerste generatie. Het betere leven verwezenlijkt.

Naar het voorbeeld van Danhof (2005: 36) begin ik veel interviews met de open vraag waar de geïnterviewde aan denkt wanneer ik ‘Kaapverdië’ noem. De associaties zijn nooit negatief en lopen uiteen van ‘mijn roots’, ‘thuis’, ‘relaxt leven’, ‘warmte’ tot het feitelijke ‘een eilandengroep voor de kust van Senegal’. Walter (27)³² noemt het zelfs ‘het paradijs’ met zon, zee en strand. Hij voegt er echter meteen aan toe dat het alleen een paradijs is om vakantie te vieren en niet om te wonen. Na een maandje in ‘het paradijs’ wil Walter terug naar Rotterdam, de stad waar hij enorm aan gehecht is, vooral vanwege de vele (Kaapverdiaanse) vrienden hier en de leefomstandigheden in Nederland. Ook Milton vindt het niet erg om na vakantie terug te keren in Nederland:

“Ik ben eerder Rotterdammer dan Nederlander, maar ik houd wel van Nederland en alles wat ik hier heb. Als ik bijvoorbeeld uit het vliegtuig stap en ik zie Nederlandse letters ben ik daar blij om.”

Op straat en rondom voetbalevenementen spreek ik een aantal keren met een jongen die een tijdje actief is geweest voor de sociaal-culturele organisatie Fidjuz di Cabral (kinderen van Cabral). Een interview heeft hij liever niet (“ik ben rasta en wij houden niet zo van die aandacht”), maar tegen het einde van mijn onderzoeksperiode spreek ik hem langs de lijn bij de laatste thuiswedstrijd van FC Maense langere tijd over mijn bevindingen. “De tweede generatie heeft inderdaad voor Rotterdam gekozen”, beaamt hij. Zelf is hij pas acht jaar in Nederland en zijn terugkeer naar Kaapverdië is al gepland. Onder de tweede generatie Cabo’s (of jonge eerste generatie die voor het tiende levensjaar naar Nederland kwam) die ik spreek zijn er slechts een paar die zichzelf binnen afzienbare tijd op de Kaapverdische eilanden zien wonen. En zelfs dat wil nog niet zeggen dat ze ook daadwerkelijk gaan. De eerste generatie, met een vaak vurige terugkeerwens, is immers ook nog steeds in groten getale in Rotterdam woonachtig. Ricardo geeft aan waarom hij én zijn ouders in Nederland zullen blijven:

“Ik zie Kaapverdië toch wel als een vakantieland, niet als een vaste verblijfplaats. Dat heeft natuurlijk met van alles en nog wat te maken. Je zult waarschijnlijk hier kinderen krijgen, die zullen hier gaan wonen en studeren, je kleinkinderen zullen waarschijnlijk

³² Walter is één van de respondenten die is geboren in Kaapverdië zelf (het eiland Santo Antão) en hij is op 7-jarige leeftijd naar Rotterdam gekomen.

hier wonen. Mijn ouders zeggen wel dat ze terug willen, maar ik denk dat ze uiteindelijk hier blijven. Ze zijn hier al helemaal aangepast en er komen hier kleinkinderen.”

De tweede generatie heeft de ‘mythe van de terugkeer’, zoals Scheffer (2007: 27) het noemt, achter zich gelaten. De worteling in het land van aankomst van de ouders heeft ook invloed op veel van die ooit gemigreerde ouders, die vaak de laatste stap in de Kaapverdiaanse migratietraditie, namelijk een glorieuze terugkeer naar de archipel (Akeson 2004, zie hoofdstuk 1), niet meer zetten. In dit hoofdstuk staat dat wortelen van de tweede generatie Kaapverdianen in de Nederlandse samenleving centraal inclusief de bijkomende problemen, die ervoor zorgen dat sommigen het door hun ouders beoogde ‘betere bestaan’ niet daadwerkelijk leiden.

4.1 Tussenpositie, meervoudige identiteit en thuisgevoel

In een gemonialiseerde wereld waarin contacten tussen verschillende mensen steeds langduriger en intensiever worden, meent Bhabha (1994) terecht dat er aandacht moet zijn voor de processen die plaatsvinden wanneer culturele verschillen elkaar ontmoeten.

“These ‘in-between’ spaces provide the terrain for elaborating strategies of selfhood – singular or communal – that initiate new signs of identity, and innovative sites of collaboration, and contestation, in the act of defining the idea of society itself” (Bhabha 1994: 1-2).

Deze relatief nieuwe, identiteit bepalende processen zagen we in het vorige hoofdstuk waarin de cultureel hybride werkelijkheid van de tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam is besproken. Het gevaar in dit soort benaderingen en met name de keuze voor de term *in-between* van Bhabha (1994) is, dat het bestaan van migranten overkomt als ontworteld en onthecht, alsof ze een zwevend leven leiden zonder vaste mentale verblijfplaats. Ook in het door Verweel & Vermeulen (2011: 115-116) voor voetballende migranten gebruikte *betwixt and between* ligt dat opgesloten:

“Ze bewegen zich tussen twee culturen en passen daardoor niet in, of moeten niet worden begrepen vanuit, een van die twee culturen. Zij moeten begrepen worden vanuit een nieuwe mix van opvattingen en gewoonten van twee werelden.”

De oorspronkelijke betekenis van *betwixt and between* van antropoloog Victor Turner (1967) bevat eveneens het idee van niet binnen een bepaalde fase/groep passen. Sprekend over initiatierituelen noemt Turner (1967: 93) *liminality* als overgangsstaat tussen twee fases. Individuen in die overgangsstaat noemt hij *betwixt and between*, wat wil zeggen dat zij niet meer horen bij de samenleving waar ze ooit deel van uit maakten en ook nog niet in de nieuwe hoedanigheid zijn heropgenomen in die samenleving. Ze hangen er als het ware een beetje tussenin. Dat nergens binnen passen gaat niet op voor de tweede generatie Kaapverdianen die zich zoals gezegd vaak thuis voelt in Rotterdam. Zoals eerder beschreven is er bij die groep inderdaad een mix van opvattingen, interesses en gewoonten, die zowel Kaapverdiaanse als Nederlandse als totaal andere (zie Vieira en zijn hiphopinvloeden) elementen bevat. Het zijn dus meer dan de twee werelden waar Verweel & Vermeulen (2011) over spreken. Enkel en alleen spreken over de etnische component van iemands persoonlijke identiteit, die altijd meervoudig is (WRR 2007: 34), is te beperkt. Door dit nationaliseren of culturaliseren van identiteit, wat Verweel & Vermeulen (2011: 115-116) doen in hun gebruik van *betwixt and between*, mis je andere belangrijke bepalende grondslagen in iemands meervoudige identiteit, door Verkuyten (2010: 91) ‘onder andere identiteiten’ genoemd.

“In real life people do not normally classify each other just by referring to their citizenship. Many other statuses are relevant. Therefore, it may, perhaps, be more appropriate to think of identity in general as an *analog* phenomenon than as a *digital* one. Conceptualized in this way, degrees of sameness and difference, of inclusion and exclusion, may be identified. People may be a bit of this and a bit of that. Empirically, social identities appear fluid, negotiable, situational, analogic (or gradualist) and segmentary” (Eriksen 2002: 174).

Eriksen (2002) wil af van de uitsluitende benadering van groepsformatie en sociale identiteit. Volgens deze ‘digitale’ benadering is iemand of lid van een bepaalde groep of niet. Een ‘analoge’ zienswijze, waarin mensen gedeeltelijk tot een bepaalde groep kunnen behoren doet beter recht aan de empirie. Sociale identiteiten zijn namelijk niet vaststaand, maar kunnen haast doorlopend (zoals een analoge klok) veranderen.

Bij het beschouwen van sociale identiteit als iets dynamisch past ook het besef dat identiteit niet iets is dat iemand *heeft*, maar hetgeen iemand *doet* (Jenkins 2008: 5). Hierbij zijn de individuele component (wat er gebeurt in iemands hoofd), de interactie component (wat er gebeurt tussen mensen) en de institutionele component (min of meer vastgestelde manieren

om dingen te doen) van belang. Door psychologische, sociologische en antropologische perspectieven te combineren kan de in de wetenschap vaak aanwezige, verkeerde scheiding tussen individu en collectiviteit opgeheven worden (Jenkins 2008: 37-39). Groepslidmaatschap en identiteit spelen mee, maar *bepalen* niet wat iemand doet, dat doet het individu zelf. Verschillen op de drie genoemde niveaus (individueel, interactie en institutioneel) zijn daarin belangrijk. Dus hoewel de Kaapverdiaanse etniciteit een rol speelt, verschilt per individu wat er uiteindelijk met die ‘etnische achtergrond’ gedaan wordt, zoals we in het vorige hoofdstuk al zagen. Het individu ‘maakt’ de identiteit in plaats van andersom (Jenkins 2008: 9). Per situatie en per persoon verschilt welke ‘deelidentiteit’ overheerst (Verkuyten 2010: 78).

Het is belangrijk om in te zien dat tweede generatie Kaapverdianen zichzelf ondanks of misschien wel juist vanwege die bijzondere positie met een mix van culturele invloeden, helemaal vinden passen binnen en vinden thuishoren in de stad Rotterdam. Het thuisgevoel in Rotterdam betekent overigens niet dat zij blind zijn voor eventuele Nederlanders die hen niet als Nederlander, maar altijd als ‘allochtoon’ of ‘buitenlander’ zullen beschouwen. Ze zijn er niet dagelijks mee bezig, maar het kan wel eens een gevoel van onrechtvaardigheid veroorzaken, zoals bij Leo:

“Als je me vraagt, denk je dat ik als volwaardig Nederlander gezien word? Nee, dat denk ik niet. Door een enkeling misschien wel, maar ik denk dat het merendeel mij ziet als een Nederlander van een andere afkomst of buitenlander. Dat denk ik... Ik ben er niet dagelijks mee bezig enzo, dat niet. Alleen je kunt er soms wel moeite mee hebben, omdat het niet rechtvaardig is. Je hebt zoiets van: ja ik ben ook gewoon in Nederland geboren, ik doe ook gewoon m’n best om onderdeel uit te maken van de Nederlandse maatschappij, net als ieder ander. Ik heb alleen een andere afkomst. En ik heb ook wel wat met dat land, maar om daar nou op afgerekend te worden...Ik heb er nooit zo over nagedacht, maar het klinkt in ieder geval vertrouwd om te zeggen ‘ik ben Rotterdammer’ dan ‘ik ben Nederlander’. Misschien omdat het niet zo’n tegengewicht heeft als Nederlander met Kaapverdiaan.”

De verbondenheid met een bepaalde stad of woonplaats, in dit geval ‘het Rotterdammer zijn’, is zo’n extra identiteitbepalende factor, die bij veel tweede generatie Kaapverdianen groot is. Dit wekt geen verbazing gezien de in hoofdstuk 1 beschreven, door de eerste generatie aangestuurde, ontwikkeling van Rotterdam tot ‘Cabodam’, de in hoofdstuk 3 behandelde ‘Kaapverdiaanse’ activiteiten in de stad en de in dit hoofdstuk centraal staande

toekomstplannen in Rotterdam. De ‘territoriale identiteit’, zoals Eriksen (2002: 155) deze noemt, is dus niet altijd en exclusief gebaseerd op het land van de (voor)ouders, maar kan ook een lokale oorsprong hebben, wat steeds vaker een grote, multiculturele stad is (Castles 2002: 1159), of een combinatie van verschillende lokaliteiten.

Het hele idee van je ergens thuis voelen wordt voor de tweede generatie Kaapverdianen wel extra complex wanneer ook in Kaapverdië de mensen de Nederlandse Cabo’s als buitenlander gaan zien. Walter en Samantha vinden het vreemd om ‘overal allochtoon’ te zijn, Laizita wordt in Kaapverdië ‘Holandaise’ genoemd en Odette voelt zich soms iets minder thuis in Kaapverdië vanwege het constant hameren op haar Nederlandse afkomst. Een soortgelijke ervaring beschrijft Scheffer (2007: 11) overigens voor een Nederlandse Marokkaan die hij tegenkomt in Tanger. Afgaande op het bovenstaande zou je kunnen zeggen dat de tweede generatie Kaapverdianen in Rotterdam een tussenpositie innemen. Echter, het idee gezien te worden als ‘allochtoon’ of ‘buitenlander’ heeft geen invloed op het thuisgevoel in en de focus op Rotterdam. Zoals ‘gemeenschappen’ vaak doen, hebben ook tweede generatie Cabo’s een idee geconstrueerd (veelal onbewust) waarin zij thuis horen (*belong*) in een bepaalde lokaliteit (Jenkins 2008: 134). De overgrote meerderheid wil in Nederland oud worden en moeilijkheden zoals hierboven beschreven nemen ze op de koop toe. Als in Nederland geboren Kaapverdianen bepalen ze positie en eisen ze daarmee hun plek in het transnationale bestaan op.

4.2 Integratie en zelforganisatie

Activiteiten/contacten binnen ‘de Kaapverdiaanse gemeenschap’ horen voor de tweede generatie als vanzelfsprekend bij het bestaan en deze dragen bij aan het thuisgevoel in Rotterdam. In het maatschappelijk debat van de 21ste eeuw staat etnische zelforganisatie (en de daaraan vaak gekoppelde transnationale praktijken) haast gelijk aan de onwil om te integreren, om het even wat daar ook onder verstaan mag worden. In die opvatting zorgen etnische bindingen voor zelfuitsluiting, “aangezien menging en participatie in algemene instituties het devies is” (Da Graça 2010: 13). Integratie wordt volgens de WRR (2007: 14) in steeds bredere politieke en maatschappelijke kring voorgesteld als een *zero-sum game*: “migranten moeten kiezen voor Nederland en afstand doen van het land van herkomst of andere loyaliteiten.” Dit terwijl etnische zelforganisaties er vanuit gaan dat organisatievorming juist nodig is om te integreren en overbruggende activiteiten op te zetten (Da Graça: 14). Scheffer (2007: 77) ziet vooral op economisch gebied een groot nadeel aan de gerichtheid op de eigen gemeenschap, namelijk dat er minder verdiend kan worden binnen de

etnische arbeidsomgeving dan in sectoren daarbuiten. Da Graça (2010) beschouwt Kaapverdiaanse zelforganisaties in Rotterdam vooral als positief vanwege het sociaal kapitaal dat er ontwikkeld wordt, hetgeen ook buiten de etnische arbeidsomgeving ingezet wordt. Dat mede door de inspanningen van die zelforganisaties 65% van de Kaapverdianen tussen de 15 en 65 jaar werk heeft, goed voor een tweede plaats na 70% van de 'autochtone' Nederlanders en ver voor de Turken (45%) en Marokkanen (42%), bevestigt de opvatting van Da Graça (2010: 53). Ook transnationale praktijken en gerichtheid op het land van herkomst, in het maatschappelijk debat vaak onlosmakelijk verbonden met etnische zelforganisaties, worden vaak gezien als integratiebelemmerend. Vertovec (2009: 78), Carling (2008: 98) en ook het WRR (2007: 92) geven aan dat dit niet klopt en dat de relatie tussen transnationalisme en integratie veel complexer ligt. Voor het onderhouden van transnationale relaties zijn namelijk ook financiële middelen nodig, die vaak enkel met een goede baan te vergaren zijn. Laizita begint na de zomer met haar master aan de Erasmus Universiteit, spreekt perfect Nederlands en zou volgens velen 'goed geïntegreerd' zijn. Toch heeft juist zij een hele sterke band met Kaapverdië en zou ze best op korte termijn daar kunnen gaan wonen. Ook Da Graça (2010: 68) geeft nog een voorbeeld dat aangeeft dat zelforganisaties, transnationalisme en niet willen integreren helemaal niet onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Hij spreekt over een concurrentiestrijd eind jaren '90 binnen jongerenorganisatie Cabo en de overkoepelende Federação de Organizações Cabo-verdianas (FOCR, min of meer de voorloper van Avanço) die door de tweede generatie is gewonnen, waardoor er een heroriëntering plaatsvond van interne gerichtheid naar een sterkere oriëntatie op de Nederlandse samenleving. De FOCR functioneerde niet naar behoren; lidorganisaties werden onvoldoende geholpen, de achterstand van Kaapverdianen werd niet weggewerkt en er waren beschuldigingen van partijdigheid wegens politieke betrokkenheid bij de Kaapverdiaanse PAICV (partij die voortkomt uit de door Amílcar Cabral opgerichte PAIGC). Dit alles leidde tot een slechte beeldvorming en betekende uiteindelijk het begin van het einde van de Federatie. Volgens een oud-bestuurslid van jongerenorganisatie Cabo was de Federatie te veel bezig met Kaapverdië en te weinig met politieke en maatschappelijke participatie in Nederland. Die participatie is volgens hem op de kaart gezet door de tweede generatie (Da Graça 2010: 67-68), hetgeen aannemelijk is gezien de eerder geconstateerde verschillen in territoriale focus tussen de generaties.

4.3 ‘De tweede generatie is de eerste generatie’

De focus op Nederland zagen we eerder bij de meeste activiteiten die tweede generatie Kaapverdianen ondernemen (hoofdstuk 3). Een dergelijke focus wil echter niet zeggen dat het leven in Rotterdam zonder problemen verloopt. Onder het genot van een drankje in een druk bezocht Café Fantastique zet Milton me aan het denken met zijn uitspraak dat de tweede generatie eigenlijk de eerste generatie is:

“Het leven hier is moeilijk, want we zijn de eerste generatie die in Nederland geboren en getogen is en hier een weg moet proberen te vinden.”

Hoewel veel pionierswerk is verricht door de daadwerkelijke migranten (hoofdstuk 1), zit er een kern van waarheid in de uitspraak van Milton. Hij maakt deel uit van de eerste generatie die (bijna) volledig gericht is op de toekomst in Nederland. Een generatie ook die ‘het betere leven’, waarvoor de ouders zijn gemigreerd, in praktijk moet brengen. Die weg vinden in onze samenleving lukt vaak, maar zoals bij andere groepen migranten, of jongeren in het algemeen, brengt dit ook een aantal problemen met zich mee. Hoewel mijn onderzoeksprioriteit niet ligt bij de (oorzaken van) maatschappelijke problemen, komen ze geregeld ter sprake. Schooluitval is een van de problemen die Beatris Rocha, directeur van stichting Avanço, signaleert. Een gebrek aan kennis over opvoeden bij de altijd op werken gericht gebleven Kaapverdiaanse ouders en een afnemende discipline bij de tweede generatie zijn daar volgens haar debet aan. De cijfers rechtvaardigen de bezorgdheid: slechts 29% van de tweede generatie Kaapverdianen tussen de 17 en 22 jaar heeft een startkwalificatie, tegenover 57% van de ‘autochtone’ Nederlanders (Da Graça 2010: 53). Ook toenemende criminaliteit, tienermoederschap en eenoudergezinnen baren een aantal geïnterviewden zorgen. Het meest besproken probleem is de agressiviteit op Kaapverdiaanse feesten, die de afgelopen jaren een flink aantal keren uit de hand zijn gelopen, met soms zelfs steek- of schietincidenten tot gevolg. In de parochie merkt een van de vrijwilligers lacherig op dat ik gewoon moet zorgen dat ik twee uur voor afloop van party’s weg ben, zodat ik de escalatie aan het einde niet meer mee zou maken. Ido noemt alcoholgebruik als oorzaak van steeds kortere lontjes en ook Odette, Samantha, Beatris en Pedro noemen het probleem. Laatstgenoemde zegt zelf een van de jongeren te zijn die veel in confrontatie kwam met andere feestgangers, omdat zij hem telkens lastig vielen. Hoewel ik zelf op de door mij bezochte feesten geen enkel incident heb meegemaakt, is het een probleem dat ook buiten ‘de Kaapverdiaanse gemeenschap’ bekend is. Twee andere Rotterdamse contacten beginnen direct over de schietpartijen bij feesten,

wanneer ik vertel dat ik bezig ben met onderzoek onder Cabo's. Daar staan overigens positieve associaties met die groep tegenover, zoals 'goede taalbeheersing', 'gastvrij' en 'mooie muziek'.

De reputatie van bijvoorbeeld Marokkaanse en Antilliaanse jongeren is een stuk slechter, maar de Kaapverdiaanse jongeren beseffen dat hun naam er niet beter op wordt door bovenstaande problemen. De stille migranten van weleer laten zich meer horen, wat zowel positieve als negatieve gevolgen heeft. Zeker in Rotterdam zullen nog maar weinig mensen vreemd opkijken als je het hebt over Kaapverdianen, de Cabo trots wordt door de tweede generatie duidelijker uitgedragen dan door hun op werken en terugkeer gefocuste ouders. De keerzijde is dat problemen als schooluitval en criminaliteit ook vaker aan Kaapverdianen als groep worden gekoppeld. Alycia en Tati menen dat hun generatie de naam van de Kaapverdianen enigszins heeft beschadigd en een oudere, vaste bezoeker van Café Fantastique heeft het over een generatie bestaande uit veel *bandidos*. Veel respondenten vertellen over hun ouders die benadrukken hoe belangrijk een goede opleiding is en hoe erg ze het vinden wanneer jongeren hun studie niet serieus opvatten. Klagen over 'de jeugd van tegenwoordig' is de eerste generatie Kaapverdianen niet vreemd, wat Sergio wel begrijpt, gezien de oorspronkelijke reden van migratie en de daaruit voortkomende mentaliteitsverschillen met de jeugd:

“Sommige mensen hadden vroeger in Cabo helemaal niks, moesten hard werken en hadden het geluk dat ze op een boot terecht konden en dat ze hier kwamen. Meestal zijn ze begonnen met schoonmaakwerk en dat soort dingen. Ze hebben eigenlijk altijd moeten bikkelen om zich op te werken in het bedrijfsleven en een goed salaris te krijgen. Ze krijgen kinderen en die zijn nooit iets tekort gekomen, hebben het altijd goed gehad en krijgen alles. Die jongeren hebben een beter leven gehad, zijn wat verwend en gaan toch soms het verkeerde pad op. Ongeacht of je nou zelf wel of niet op het goede pad bent, als je een kind krijgt wil je altijd dat die op het goede pad blijft. Maar de jongeren hebben niet die werkersmentaliteit die de ouders hebben, want ze komen van een heel andere achtergrond zeg maar.”

4.4 Afsluiting

Stil zijn tweede generatie Cabo's al een tijdje niet meer. Strooij (2000: 52) schrijft over jongeren die in 1997 al aangeven af te willen rekenen met die bijnaam, omdat een leven in anonimiteit ze niet verder brengt. Vieira, die niet houdt van de term 'stille migrant' omdat het impliceert dat je geen stem hebt, is blij dat Kaapverdianen in het multiculturele palet

Rotterdam de trots op hun herkomst vaker naar buiten brengen. Het haast vanzelfsprekende thuisgevoel in de stad (hoofdstuk 1) maakt dat gemakkelijker om te doen. Hoewel er contacten zijn met Kaapverdië (hoofdstuk 2) hebben we in hoofdstuk 3 en in dit laatste hoofdstuk gezien dat de tweede generatie haar toekomst in groten getale ziet in Nederland/Rotterdam. Het zou ook ironisch zijn wanneer na alle inspanningen van de eerste generatie om ‘het betere leven’ voor de kinderen te vinden in Nederland, die kinderen weer richting Kaapverdië willen vertrekken. En wat betreft studiemogelijkheden, economische omstandigheden en algemeen levenspeil is het leven er inderdaad op vooruit gegaan. Daarbij hebben de Kaapverdianen ook geen slechte naam zoals enkele andere groepen dat wel hebben. Toch brengt de tweede generatie lang niet altijd dat betere leven in de praktijk. Persoonlijke karaktereigenschappen, verkeerde keuzes/vrienden, opvoedingsproblemen, sociaaleconomische omstandigheden, een verharde maatschappij, het zijn de gebruikelijke factoren die ervoor zorgen dat de hoge verwachtingen van de ouders niet altijd waargemaakt worden. Eric, die zelf geboren is in Kaapverdië en wél daar zijn toekomst ziet, legt de situatie van de tweede generatie in één zin uit: “Ze zijn geboren met een kans, dus dan is het moeilijker om die te zien dan wanneer je voor die kans moet vechten en die pas later krijgt.” Dat bikkelen voor een kans is vooral gebeurd door de eerste generatie, die veelal als zeelieden of later fabrieksarbeider Rotterdam bereikte in de tweede helft van de vorige eeuw. De studie- en arbeidsmogelijkheden voor hun (klein-)kinderen zijn groot en de ouders benadrukken vaak hoe belangrijk studie en een goede baan zijn. Met Zico bespreek ik dit onderwerp ook uitgebreid en hoewel hij inziet dat de generatie van zijn ouders hard heeft moeten werken, verklaart hij jaloers te zijn op de oude zeevaarders, omdat ze zoveel van de wereld hebben gezien, vaak al voordat ze zich definitief in Rotterdam vestigden.

“Het vestigen hier was natuurlijk een economische noodzaak, maar het is een economische noodzaak met echt een bagage aan mooie ervaringen. Ze zagen dat er heel veel mogelijk was en dus probeerden ze hun mensen hierheen te halen en een beter bestaan te geven. Daar ben ik ze uiteindelijk heel dankbaar voor.”

Met plannen voor de toekomst in Nederland, waar een uitgebreid netwerk van (Kaapverdiaanse) familie en vrienden aanwezig is, is de tweede generatie bezig om een logisch vervolg te geven aan die inspanningen en vestiging van de zeemannen en latere migranten uit Kaapverdië.

Conclusie

Le sebim, o que sabim. El e sebim, o que sabim. Bzot dzem se el e sabe, sabe, sabe, sebim. Nos groginh, e nos katchupa, nos morna e coladeira. Nos batuque e nos funana. Nos paisagem e cultura, nos beleza natural é nos Caboverdianidade.³³

Kaapverdiaanse elementen zijn er in overvloed in Rotterdam. Zo heb je de vele duidelijk waarneembare zaken die Grace Evora bezingt, zoals de sterke drank (*grogue*), de bekende maïs-, aardappel- en bonenmaaltijd (*catchupa*) en de muzikale genres (*morna*, *coladeira*, *batuque* en *funana*). Maar ook heeft hij het over de natuurlijke schoonheid en het abstractere *Caboverdianidade*, wat een soort sterk gevoel van ‘Kaapverdiaan zijn’ is. De mate waarin naar bepaalde muziek geluisterd wordt of bepaalde gerechten gegeten worden is wisselend, met de bovengenoemde concrete zaken heeft niet iedereen even veel. Wel voelen alle tweede generatie Kaapverdianen zich op z’n minst voor een deel Cabo, “het is toch een stukje van jezelf”, zegt Samantha, die enkel om gevoelsmatige redenen al een Kaapverdiaans paspoort zou willen. Het *Caboverdianidade* is bij iedereen op een bepaalde manier dan ook aanwezig. Ook derde generatie Cabo’s krijgen in hun opvoeding Kaapverdiaanse elementen mee. Eloisa Gomes vertelt dat de kleine kindjes van haar broer (Tati) Kaapverdiaans spreken en al twee keer in Kaapverdië zijn geweest. Voor haarzelf en Kaapverdianen in het algemeen geldt dat ze “wel integreren, maar tegelijkertijd de cultuur willen behouden.” De missie van Djunga de Biluca ten tijde van de onafhankelijkheidsstrijd om ‘de eigen cultuur’ te bewaken wordt anno 2011 door latere generaties dus voortgezet.

Rotterdam als ‘afgeleide’ van het ‘echte’

Scheffer (2007: 291) gaat in zijn kritiek op multiculturalisme als beleid in op de gedachte van ‘integratie met behoud van eigen identiteit’:

“Het is veelzeggend dat deze formulering ooit is geïntroduceerd met het oog op de terugkeer van migranten [...] De migranten bleven, maar het idee van ‘integratie met behoud van eigen cultuur’ ook. Zo worden migranten tot een diaspora gemaakt, dat wil zeggen een gemeenschap die zich tot in de lengte van jaren blijft oriënteren op wat men heeft achtergelaten. Deze benadering onderschat de verandering – ook van generatie op

³³ Deze songtekst is van het nummer *El é Sabim* van Grace Evora, afkomstig van zijn *Live@Rotterdam* dvd/cd. Grace Evora is een in Rotterdam woonachtige Kaapverdiaanse zanger, die is geboren op São Vicente. Vanwege de per eiland verschillende dialecten kunnen enkele woorden in deze songtekst anders zijn geschreven dan in de rest van de thesis.

generatie – die wordt losgewoeld door de verplaatsing van de ene naar een andere samenleving.”

Scheffers (2007) kritiek is terecht, omdat dit idee erg behoudend is en daarmee de dynamiek in de samenleving negeert. In deze thesis heb ik aangetoond dat tweede generatie Kaapverdianen zich niet hoofdzakelijk oriënteren op wat hun ouders ooit hebben achtergelaten, maar vooral op het bestaan in het land van bestemming van de ouders (hoofdstuk 3 en 4). Culturele elementen die van oorsprong Kaapverdiaans zijn mengen in Rotterdam met Nederlandse omgangsvormen, multiculturele straattaal, wereldwijde muziekgenres en talloze andere invloeden op individuele en gemeenschappelijke niveaus. Kaapverdië is daarin wel degelijk van belang, de transnationale identificatie (Batalha & Carling 2008, hoofdstuk 2 en 3) is bij velen groot en transnationale praktijken zijn er nog wel, al worden deze praktijken minder in aantal en anders van karakter ten opzichte van de vorige generatie(s) (hoofdstuk 2). Kaapverdië geldt als een soort referentiekader voor de activiteiten in Rotterdam. Bij veel verschillende gelegenheden, interviews en informele gesprekken komt ter sprake ‘hoe ze het in Cabo doen.’ George, een 27-jarige begeleider van de vormselkandidaten in de parochie, vraagt me verbaasd wanneer ik dan in Kaapverdië ga kijken hoe het echt is. Wanneer ik nu in Rotterdam observeer bij de feesten zie ik alleen een ‘afgeleide’. Dat ik juist in die ‘afgeleide’ geïnteresseerd ben lijkt hem niet geheel te overtuigen. Ook een medewerker van stichting Avanço, die ik tegenkom wanneer ik een afspraak heb bij vliegmaatschappij TACV, vraagt wanneer ik naar de archipel ga, want dat is het ‘echte’. Manuel, de eigenaar van Café Fantastique, raadt me ook aan eens naar Kaapverdië te reizen, want hetgeen hij kan vertellen over de cultuur haalt het niet bij de werkelijkheid op de eilanden.

De verzorger van FC Maense tref ik zowel bij de voetbalclub als met Pasen bij de parochie. “Ben je ook al hier? Je bent al een halve Kaapverdiaan. Alleen nog een Kaapverdiaanse vriendin en het is compleet”, zegt hij naar ik aanneem bij wijze van grap. De opmerking van de verzorger is eigenlijk treffend voor de hele tweede generatie Cabo’s in Rotterdam. Niet dat je meervoudige identiteiten kunt opdelen in percentages, maar naast het Kaapverdiaan zijn, voelen de meesten zich ook deels Nederlander en/of Rotterdammer. En dan hebben we het nog niet eens over persoonlijke passies die losstaan van welke territoriale loyaliteit dan ook, zoals hiphop (Vieira), of het lidmaatschap van de Socialistische Partij (Odette), de baan bij de gemeente Spijkenisse (Zico) of het hebben van vrienden van verschillende etniciteiten (Walter). Het is paradoxaal voor een studie die als uitgangspunt de etniciteit van een bepaalde

groep neemt, maar focussen op slechts de etnische identiteit van migranten (om het even van welke generatie) geeft een vertekend beeld van hun dagelijkse bezigheden en daarmee van de sociale werkelijkheid, wat ook Eriksen (2002) en Bhabha (1994) aangeven.

Veranderingen in het Kaapverdiaan zijn

Zowel de relatie met Kaapverdië als de activiteiten in ‘Cabodam’ zijn aan veranderingen onderhevig als gevolg van de worteling van tweede (en soms derde) generatie Kaapverdianen in de havenstad. Wat dat betreft zijn Kaapverdianen geen uitzondering: migratie heeft altijd impact op het land van herkomst en het land van aankomst (Castles 2002). Het directe contact met Kaapverdië is er door de via telefoon en internet onderhouden familiebanden en de vakanties, die ‘meer zijn dan vakanties’. Als gevolg van het samenleven in Rotterdam gaan tweede generatie Cabo’s vaker ook naar andere eilanden dan alleen dat van de ouders. Door veranderingen in Kaapverdië en Nederland sturen zij wel steeds minder geld en goederen die kant op. Hoewel de band met Kaapverdië zeker een rol speelt, staan in Rotterdam Kaapverdiaanse activiteiten en contacten meer in het teken van het leven in Nederland dan van het leven in de archipel. In hoofdstuk 3 is dat geïllustreerd aan de hand van feesten, voetbal en de migrantenparochie. In hoofdstuk 4 is het logische gevolg daarvan besproken, namelijk de wens van het grootste deel van de tweede generatie om in Nederland (vaak Rotterdam) te blijven en niet permanent te verhuizen naar het herkomstland van de ouders. Belangrijk in die toekomstplannen is Rotterdam als thuis, waar veel naaste familie en vrienden wonen (vaak Cabo’s), waar (bijna) de hele jeugd is beleefd en waar bovendien, na het pionierswerk van de eerste generatie (hoofdstuk 1), veel primair op Kaapverdianen gerichte activiteiten en voorzieningen zijn. Dat die Kaapverdiaanse contacten en culturele elementen ook bij de komende generatie nog een rol zullen spelen, lijkt zeker. Of het nou een ‘afgeleide’ van ‘het echte Cabo’ is of niet.

Sôdáde is a chain
That binds our soul.
He who unties it
Will never find peace.³⁴

Hij die de ketting doorbreekt zal nooit vrede vinden, zingt Félix Monteiro. Hoewel de transnationale belevenis van de tweede generatie verschilt van die van de eerste generatie, is

³⁴ Dit is een vertaling van een songtekst van de Kaapverdiaanse zanger Félix Monteiro (Braz Dias 2008: 181).

het onjuist om te stellen dat zij de banden met de Kaapverdise eilanden verbreken. Vooral in de identiteitsbepaling in Rotterdam speelt de historische afkomst een grote rol. Het transnationale zit hem bij de tweede generatie Cabo's vooral in die oorsprong in Kaapverdië, maar de activiteiten zijn nu lokaal ingebed en hebben in Rotterdam een eigen vormgeving en doel gekregen. Zoals gezegd in hoofdstuk 3 ligt de focus meer op *nationaal* (of eigenlijk lokaal, in ieder geval de lokale woonomgeving) dan op *trans* (mobiliteit in de zin van het overschrijden van grenzen). Een opvallende constatering in tijden van toenemende mondialisering en grenzeloosheid, waarin veel wetenschappers de overtuiging aanhangen dat geografie steeds minder bepalend is in het leven van mensen (Lechner 2008: 40-41). Uit die bevinding blijkt dat ook in die gemondialiseerde omstandigheden mensen behoefte hebben aan een thuishaven. Voor veel tweede generatie Kaapverdianen is dat Rotterdam.

Afsluiting

Deze thesis heeft haar oorsprong in de migratie van de vele Kaapverdianen, die in de tweede helft van de vorige eeuw naar Nederland zijn getrokken en de transnationale contacten/praktijken/identificaties die die migratie een generatie later nog oplevert. Hoewel het verhaal van die generatie gaat over migratie en transnationalisme, zijn de zoons en dochters van de daadwerkelijke migranten hier vooral beschouwd in het licht van hun gevoel in Rotterdam of Nederland thuis te zijn of te horen. De vraag waarom grote groepen mensen *niet* migreren en juist thuis blijven, die Castles (2002: 1147) zich terecht stelt, is met deze thesis beantwoord voor tweede generatie Cabo's. Dit alles sluit overigens een sterke band met of thuisgevoel in Kaapverdië niet uit.

“There may be no exclusive loyalty to a specific territory, but transmigrants need political stability, economic prosperity and social well-being in their residence, just like anybody else” (Castles 2002: 1159).

Wanneer Djunga de Biluca in de jaren '50 aanmeert in Rotterdam, is de politieke en economische situatie in Kaapverdië niet stabiel. Het 'betere leven' zocht hij, en later vele landgenoten met hem, in Nederland. Meer dan een halve eeuw later, terwijl Kaapverdië politiek en economisch wel stabiel te noemen is, is een volgende generatie Cabo's gewend geraakt aan het *vida boa* in West-Europa. Een hoge levensstandaard, persoonlijke ontwikkelingsmogelijkheden, de ruimte voor de ontplooiing van het Kaapverdiaanse deel van de identiteit en bovenal het sociale welzijn met vrienden en familie in de directe omgeving,

maken Rotterdam/Nederland tot vaste verblijfplaats van deze generatie van 'a people on the move', zoals Cabo's zichzelf vaak zien (Akesson 2008). Toen Milton sprak over de tweede generatie die eigenlijk de eerste generatie is, omdat zijn generatie pas echt een weg moet vinden in Rotterdam/Nederland (hoofdstuk 4), dacht ik in eerste instantie slechts aan de praktische zaken als studiekeuze, werk en gezinsvorming. Zijn opmerking slaat echter ook op het gevoel van Rotterdams of Nederlands zijn. Op het moment dat de hier gevestigde zeevaarders en overige arbeiders kinderen kregen, was Rotterdam namelijk niet alleen een tweede generatie Kaapverdianen rijker, maar vanaf dat moment heeft het ook een nieuwe eerste generatie Rotterdammers of Nederlanders binnen de grenzen.

Literatuurlijst

Akesson, L.

2004 *Making a Life: Meanings of Migration in Cape Verde*. Göteborg: Göteborg University.

Akesson, L.

2008 'The Resilience of the Cape Verdean Migration Tradition.' In: Batalha, L. en J. Carling (eds.) *Transnational Archipelago. Perspectives on Cape Verdean Migration and Diaspora*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 269-283.

Almeida, R.A.

1995 *Nos Ku Nos: The Transnational Cape Verdean Community*. Washington D.C.: Smithsonian Institution (programmaboek van Festival of American Folklife).

<http://www1.umassd.edu/SpecialPrograms/caboverde/cvtransnat.html>

Basch, L., N. Glick Schiller & C. Szanton-Blanc

1994 *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne: Gordon & Breach.

Batalha, L.

2004 *The Cape Verdean Diaspora in Portugal. Colonial Subjects in a Postcolonial World*. Maryland: Lexington Books.

Batalha, L. & J. Carling (eds.)

2008 *Transnational Archipelago. Perspectives on Cape Verdean Migration and Diaspora*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bhabha, H.K.

1994 *The Location of Culture*. Londen & New York: Routledge.

Braz Dias, J.

2008 'Images of Emigration in Cape Verdean Music.' In: Batalha, L. en J. Carling (eds.) *Transnational Archipelago. Perspectives on Cape Verdean Migration and Diaspora*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 173-187.

Carling, J.

2003 'Emigration, return and development in Cape Verde: The Impact of a New Migration Regime.' Paper gepresenteerd tijdens de International Workshop on Migration and Poverty in West Africa. University of Sussex.

Carling, J.

2008 'Cape Verdeans in the Netherlands.' In: Batalha, L. en J. Carling (eds.) *Transnational Archipelago. Perspectives on Cape Verdean Migration and Diaspora*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 91-100.

Carling, J. & L. Akesson

2009 'Mobility at the Heart of a Nation: Patterns and Meanings of Cape Verdean Migration.' *International Migration* 47: 123-155.

- Castles, S.
2002 'Migration and Community Formation under Conditions of Globalization.' *International Migration Review* 36: 1143-1168.
- Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS)
2011 'Bevolking van Rotterdam naar etniciteit (CBS-definitie) op 1-1-2001 t/m 2011.'
- Cohen, R.
1997 *Global Diasporas: An Introduction*. Londen: University College London Press.
- Da Graça, A.A.
2010 'Etnische Zelforganisaties in het Integratieproces. Een Casestudy in de Kaapverdische Gemeenschap in Rotterdam.' Proefschrift Universiteit van Tilburg.
- Danhof, K.
2005 An Intergenerational Approach to Circular Migration between the Netherlands and Cape Verde. Ongepubliceerde thesis Universiteit van Groningen.
- Eriksen, T.H.
2002 *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. (Second edition) Londen: Pluto Press.
- Ghorashi, H.
2006 'Paradoxen van Culturele Erkenning. Management van Diversiteit in Nieuw Nederland.' Oratie op Vrije Universiteit Amsterdam.
- Hannerz, U.
2002 'Where We Are and Who We Want To Be.' In: Hedetoft, U. en M. Hjort (eds.). *The Postnational Self: Belonging and Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 217-232.
- Hedetoft, U. & M. Hjort
2002 'Introduction.' In: Hedetoft, U. en M. Hjort (eds.). *The Postnational Self: Belonging and Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. vii–xxxii.
- Jenkins, R.
2008 *Social Identity*. (Third edition). Londen & New York: Routledge.
- Kearney, M.
1995 'The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism.' *Annual Review of Anthropology* 24: 547 – 565.
- Lechner, F.J.
2008 *The Netherlands. Globalization and National Identity*. New York: Routledge.
- McLeod, J.
2000 *Beginning Postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press.

- Olwig, K.F.
2009 'A Proper Funeral: Contextualizing Community among Caribbean Migrants.' *Journal of the Royal Anthropological Institute* 15: 520 – 537.
- Pires, D.
2006 'Nha Tambor' - *Onderzoek naar het Cultureel Erfgoed van Kaapverdianen in Rotterdam*. Rotterdam: Stichting Avanço.
- Scheffer, P.
2007 *Het Land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Strooij, H.
2000 'Eilanden aan de Maas. De Kaapverdische Gemeenschap van Rotterdam.' In: Kessel, I. van en N. Tellegen (eds.) *Afrikanen in Nederland*. Leiden: Afrika Studie Centrum, pp. 43-60.
- Turner, V.
1967 *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca: Cornell University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP).
2010a. *Human Development Index (HDI) 2010*. New York: UNDP.
- United Nations Development Programme (UNDP).
2010b. *Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations. Pathways to Human Development*. New York: UNDP.
- Verhagen, F.
2009 *Hoezo mislukt? De nuchtere feiten over de integratie in Nederland*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Verkuyten, M.
2010 *Identiteit en diversiteit. De tegenstellingen voorbij*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vertovec, S.
2009 *Transnationalism*. Oxon: Routledge.
- Verweel, P. & J. Vermeulen
2011 'De kracht van het alledaagse sporten'. In: Verweel, P. en M. Wolterbeek (eds.). *De alledaagse kracht van de sport*. Amsterdam: Uitgeverij SWP, pp. 105-121.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)
2007 *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bijlage 1. Samenvatting

Een lange geschiedenis van emigratie uit Kaapverdië brengt Kaapverdianen in de loop van de vorige eeuw in Nederland. De eerste zeelieden meren in Rotterdam aan in de jaren '50, vele arbeiders volgen in de jaren '60 en '70, op zoek naar 'een beter leven' voor hen zelf en de (toekomstige) kinderen en kleinkinderen. In de tweede helft van de twintigste eeuw bouwt deze eerste generatie Kaapverdianen een netwerk op en start ze Kaapverdiaanse organisaties en activiteiten. De huidige tweede generatie Cabo's, de onderzoeksgroep in deze thesis, erkent het pionierswerk van hun ouders voor de creatie van een thuisgevoel, een gevoel van *belonging* (Hedetoft en Hjort 2002: vii), in Rotterdam. De actieve en hechte Kaapverdiaanse 'gemeenschap', de in de havenstad aanwezige naaste familie en vrienden en gewenning aan het leven in Rotterdam vormen de basis voor deze thuishaven van de tweede generatie Kaapverdianen.

Deze Rotterdamse werkelijkheid zorgt ervoor dat de transnationale praktijken (Batalha & Carling 2008: 27) van de jongvolwassen Kaapverdianen veranderen ten opzichte van die van de eerste generatie. Ze gaan wel veel naar Kaapverdië, maar minder lange periodes dan de ouders. De invulling van die reizen verschuift steeds meer van een aaneenschakeling van (familie-)bezoekjes naar een 'gewone' vakantie met veel tijd om te relaxen aan het strand, al betekent ook voor de tweede generatie een reis naar Cabo Verde meer dan slechts vakantie. Door een toenemend aantal vrienden in Rotterdam dat de roots op andere eilanden heeft dan dat van de eigen ouders, gaan jonge Cabo's steeds vaker ook naar die overige eilanden. Verder bellen ze minder vaak dan hun ouders naar Kaapverdië en sturen ze veel minder geld en goederen die kant op, wat logisch is gezien het feit dat de meeste familie en vrienden daar niet meer wonen. Voor hun daadwerkelijk gemigreerde ouders ligt dat vaak nog anders. Op sociaal en politiek gebied is er vanuit tweede generatie Kaapverdianen minder betrokkenheid bij de archipel, er is sprake van *de-transnationalization* (Akesson 2004: 56). Op cultureel gebied is er wel onverminderd veel contact, vooral wat betreft muzikale uitwisseling. Ook is er een toename in Rotterdamse Cabo's die zakelijk willen ondernemen in Kaapverdië. Maar over het algemeen kunnen we stellen dat transnationale praktijken gedeeltelijk minder worden en gedeeltelijk van karakter veranderen vanwege een minder heftig verlangen naar de archipel bij de tweede generatie in vergelijking met de generatie van de ouders. Het gevoel van *sodade*³⁵ is duidelijk minder aanwezig bij de in Nederland geboren Cabo's.

³⁵ *Sodade* is een belangrijke Kaapverdiaanse term die zoiets betekent als 'hevig verlangen' of 'nostalgie' en refereert aan de mix van droefenis en plezier bij het denken aan mensen of plaatsen ver weg.

Aan de besproken veranderingen ligt het bestaan in Rotterdam ten grondslag. In dat bestaan speelt transnationale identificatie (Batalha & Carling 2008: 27), het behoud van een identiteit die gelinkt is aan het land van oorsprong, een grote rol. Veel tweede generatie Cabo's in Rotterdam bezoeken Kaapverdiaanse feesten met Cabo muziek, doen mee aan Kaapverdiaanse voetbalevenementen of zijn te vinden in andere ontmoetingsplekken zoals de kapsalons, parochie en cafeetjes. Ze gaan veel om met andere Kaapverdianen, mede omdat de beste vriendschappen al sinds jong af aan bestaan met kinderen van vrienden van de ouders. Tijdens deze ontmoetingen zijn er vaak gesprekken over Kaapverdië en de bekenden daar, vaak in een mengelmoes van Nederlands en Kaapverdiaans. Kortom, het 'Kaapverdiaans zijn' is belangrijk in het bestaan. Echter, niet alles wat Kaapverdianen in Rotterdam doen moet in verband worden gebracht met hun etniciteit of land van herkomst van de ouders. We moeten niet alles transnationaliseren (Vertovec 2009: 117). In de identiteitsvorming van cultureel hybriden spelen namelijk veel meer factoren een rol, zoals de lokale, multiculturele leefomgeving, vrienden van verschillende etniciteiten, persoonlijke interesses, sociaaleconomische omstandigheden, familiesituatie, opleiding en werk. Aan de hand van empirische voorbeelden van de migrantenparochie, feesten en voetbalevenementen is in deze thesis aangetoond dat in die Kaapverdiaanse activiteiten Kaapverdië zelf lang niet altijd een (grote) rol speelt. Vaker staan het dagelijks leven en bijhorende contacten in Rotterdam centraal. De focus ligt meer op *nationaal* (in de zin van de lokale omgeving) dan op *trans* (mobiliteit in de zin van het overschrijden van grenzen).

Logisch gevolg van al het bovenstaande is dat de tweede generatie Kaapverdianen in overgrote meerderheid Rotterdam of Nederland als woonplaats voor de toekomst ziet. In tegenstelling tot bij de generatie van de ouders is een definitieve 'terugkeer' naar Kaapverdië bij de tweede generatie slechts voor een enkeling een serieuze optie. Hoewel alle respondenten zich minimaal voor een deel Kaapverdiaans voelen, verschilt het per individu hoe ze die Kaapverdiaanse (deel)identiteit vormgeven. Binnen die individuele invulling past de keuze voor Nederland als land om een verdere toekomst op te bouwen. Sociaal-maatschappelijke problemen die (ook) onder Kaapverdianen spelen, zoals criminaliteit, schooluitval en eenoudergezinnen of het gevoel niet als Nederlander geaccepteerd te worden, veranderen weinig aan die toekomstwens. De problemen worden op de koop toe genomen door de tweede generatie die voor een groot deel 'het betere leven', waar de ouders voor naar Nederland zijn gekomen, aan het verwezenlijken is.

Die ouders stonden altijd bekend als 'stille migranten'. Ze werkten hard in Rotterdamse havens en fabrieken, maar waren in hun hoofd vooral bezig met een terugkeer naar

Kaapverdië. Op deze manier had niemand last van ze, maar de Cabo's traden ook amper naar buiten. Onder de tweede generatie Kaapverdianen is de Cabo trots veel duidelijker zichtbaar aanwezig. De eerste generatie die hier écht geworteld is, ervaart soms problemen, maar is vooral een duidelijker zichtbaar deel van de havenstad dan de ouders dat waren. Dit resulteert in het besef dat het niet alleen tweede generatie Kaapverdianen zijn, maar ook eerste generatie Rotterdammers of Nederlanders.